

Arastırma Makalesi

Celaleddin Arif Bey'in Millî Mücadele Dönemi'ndeki Diplomatik Faaliyetleri

Diplomatic Activities Of Celaleddin Arif Bey During The National Struggle Period

İbrahim SARITAŞ Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi isaritas@hotmail.com https://orcid.org/0000-0002-2841-0787	Mustafa YENİ Dr. Öğr. Üyesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi mstfyeni@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9117-8183
--	---

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
31.01.2024	22.02.2025

Öz

Modern anlamda hiçbir savaş sadece cephede kazanılmaz. Aynı zamanda cephe gerisinde ve ülke dışında meydana gelen faaliyetler de savaşların akıbeti açısından önem arz eder. Nitekim Millî Mücadele Dönemi'nde diplomatik girişimler ciddi bir yer işgal etmiştir. Bu doğrultuda Ankara hükümeti, cephede verilen mücadelenin yanı sıra diplomatik faaliyetler yürütmüş, Avrupa başkentlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden ve subaylardan temsilciler atamıştır. Bu kişiler sayesinde, diplomatik destekle beraber Millî Mücadele için gerekli olan savaş mühimmatının temini sağlanmıştır. Ayrıca, cephelerde ve uluslararası alanda propaganda faaliyetlerinde bulunulmuştur. Bu çalışma, Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM İkinci Başkanı, Adliye Vekili ve Roma Mümessilliği görevlerinde bulunan Celaleddin Arif Bey'in faaliyetleri üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda Arif Bey'in Millî Mücadele'ye katılmasından itibaren, literatürde hakkında çok kısıtlı kaynak bulunan diplomatik faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın temelini Türkiye'de bulunan arşiv belgeleri oluşturmuştur. Bununla beraber süreli yayınlar ve araştırma eserlerinden de faydalanılmıştır. Nitel veriler ışığında yapılan doküman analizi sonucunda elde edilen bulgular Arif Bey'in, diplomatik becerileri ve vatanseverliğiyle, zorluklara rağmen Türkiye'nin haklarını savunduğunu ve gerekli desteği elde edebilmek için aktif faaliyetlerde bulunduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Celaleddin Arif Bey, Diplomasi, Millî Mücadele Dönemi Diplomasisi, Propaganda Faaliyetleri, İstihbarat Çalışmaları

Abstract

No war in the modern sense is won only at the front. Equally important activities took place behind the front and outside the country. As a matter of fact, diplomatic initiatives also occupied an important place during the National Struggle. Being aware of this situation, the Ankara Government attached importance to diplomatic activities and appointed representatives from TBMM members, officers to European capitals. Thanks to these people, in addition to diplomatic support, the supply of war ammunition necessary for the National Struggle was ensured. In addition, propaganda activities were carried out on the fronts and in the international arena. This study focuses on the activities of Celaleddin Arif Bey, who served as the second president of the Grand National Assembly of Turkey, Deputy Minister of Justice and Representative to Rome during the National Struggle. In this context, Arif Bey's diplomatic activities since his participation in the National Struggle, about which there are very rare studies in the literature, were analyzed. Document analysis technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. The study is based on archival documents available in Turkey. In addition, periodicals and research works were also utilized. The findings obtained as a result of the document analysis conducted in the light of qualitative data showed that Arif Bey, with his diplomatic skills and patriotism, defended Turkey's rights despite the difficulties and carried out active activities to obtain the necessary support.

Keywords: Celaleddin Arif Bey, Diplomacy, Diplomacy during the National Struggle Period, Propaganda Activities, Intelligence Operations

Önerilen Atıf /Suggested Citation

Sarıtaş, İ. & Yeni, M., 2025, Celaleddin Arif Bey'in Millî Mücadele Dönemi'ndeki Diplomatik Faaliyetleri, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 60(1), 509-525.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan zaman dilimi hem askerî hem siyasi hem de diplomatik anlamda oldukça yoğun bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde vatan müdafaası noktasında farklı görüşten birçok kişi bir araya gelerek mücadele vermiştir. Silahlı mücadelenin dışında istihbarat faaliyetleri ve diplomatik girişimler de yoğun şekilde yürütülmüştür. Klasik anlamda devlet eliyle yürütülen, müzakereye dayalı bir uzlaşma sanatı olan diplomasi, ülke çıkarlarının korunması ve uluslararası arenada meşruluk kazanılması için en az cephe mücadelesi kadar önemlidir. Sadece savaş dönemlerinde değil, savaş sonrası dönemlerde de ülkeler arası kazanç ve hakların uyumlaştırılması bakımından önem arz etmektedir. Barışçıl yöntemlerle ülkeler arasında kurulan diplomasi, dili ve yönetilmesi bakımından maharet gerektirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgi aldıktan sonra millî sınırlar içinde ülke bütünlüğünün korunması adına başlatılan topyekûn direnişlerin yaşandığı Millî Mücadele Dönemi; askerî, idari ve siyasi pek çok dönüm noktasını içinde barındırmaktadır¹. Cephedeki mücadelenin yanında TBMM hükûmeti, diplomatik arenada da mücadele etmek için Osmanlı'nın askerî ve bürokratik kadrosundan faydalanmış, özellikle subay ve TBMM mensuplarından diplomat vazifeleri için temsilciler görevlendirmiştir. Bu temsilcilerden biri de Celaleddin Arif Bey'dir².

Celaleddin Arif Bey, Millî Mücadele Dönemi ve sonrasında yapılan diplomatik girişimlerin birçok merhalesinde yer almıştır. Kendisi, son Meclis-i Mebusan'a katılmış, Saltanat Şurası'nda yer almış ve vatani kurtarmak noktasında İstanbul'dan yapılacak herhangi bir hamle kalmadığını gördüğü anda Millî Mücadele'ye destek vermek için Ankara'ya hareket etmiştir. Bu süreçte diplomatik görevlerde bulunmuş ve Millî Mücadele'nin uluslararası arenada geçerlilik kazanması adına ülkesinin hak savunuculuğunu yapmıştır. Nitekim bu durum Arif Bey'i oldukça özgün kılmıştır. Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisindeki rolüne rağmen yeterince aydınlatılmadığı düşüncesinden hareketle, Celaleddin Arif Bey'in Millî Mücadele'deki rolü ve diplomatik faaliyetleri üzerine odaklanılmıştır.

2. Celaleddin Arif Bey ve Ankara Arasındaki Muhtelif İlişkiler

Osmanlı Devleti'nde ve Ankara hükûmetinde önemli görevlerde yer alan, Millî Mücadele içerisinde hizmetlerde bulunan Arif Bey, aynı zamanda bir muhalif olarak da anılmaktadır. Arif Bey hakkında yapılan literatür taramasına bakıldığında da muhalif konumunun altı çizildiği görülmektedir. Ancak şu gözlenmektedir ki, bu muhalefet doğrudan bir kamplaşma üzerinden yürümemiştir. Karşılıklı olarak yürütülen tartışmalara rağmen Arif Bey, kilit noktalardaki görüşmeler, diplomatik görevler ve hatta sonrasında hükûmet içerisinde bakanlık düzeyindeki vazifeler için düşünölmeye devam etmiştir. Bunu tam olarak anlayabilmek için öncelikle Arif Bey'in Millî Mücadele içindeki konumunu açıklamak gerekmektedir.

Millî Mücadele yılları öncesinde, işgal tehdidi altındaki ülkede birçok kadro açısından istiklâli korumanın yolu, siyasi olarak sorumluluk üstlenmektir. Arif Bey de Millî Mücadele öncesi siyasi sorumluluk olarak son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlere katılmış (Gökbilgin, Ankara:165-166) ve Erzurum mebusu

¹ Millî Mücadele Dönemi'nde özellikle bürokrasi ve siyaset ilişkilerinin değişimi üzerine detaylı bir araştırma için bakınız: Yaylı, H. ve Yılmaz Tok, M. (2024). "Millî Mücadele Dönemi'nde İktidar Dikotomisinin Bir Aracı Olarak Sivil Bürokrasi" *Amme İdaresi Dergisi*, 57 (3), 173-202.

² Arif Bey'in diplomasi günlerine geçmeden önce biyografisini incelememiz gerekmektedir. Celaleddin Arif Bey, 19 Ocak 1875'te Erzurum'da doğmuştur. Babası, Türk hukukçusu ve 'Başımıza Gelenlerin' isimli eserin yazarı Mehmed Arif Bey (1845-1897)'dir. Celaleddin Arif Bey, Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Sultani'den mezun olmuştur (Akyıldız, 2003: 443; Gülsoy, 1993: 246). Daha sonra Paris'te hukuk eğitimi almış ve 1901 senesinde Kahire'de avukatlığa başlamıştır. II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilânından sonra İstanbul'a dönmüştür. İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı 13 Eylül 1908 tarihinde oluşturulan Ahrar Fırkası'nın kurucularından birisi olmuştur. Bir sonraki sene Hukuk ve Mülkiye Mekteplerinde, Hukuk-ı Esasiye hocasına tayin edilmiştir. Buradaki derslerini Hukuk-ı Esasiye ismiyle yayımlamıştır. Avukatlık da yapmış olan Arif Bey, 1914 ile 1920 arasında İstanbul Barosu Başkanlığına seçilmiştir (Erk, 1958: 419; Gülsoy, 1993: 247). Bu sırada Mondros Mütarekesi'ni takiben kurulan Divân-ı Harp yargılamalarında İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarının savunma avukatlığını yapmıştır (Kabacalı, 2023: 114; 123-124; Gülsoy, 1993: 247; Tunaya, 1998: 175). Belirtmek gerekir ki Arif Bey, Türk hukuk tarihinde özellikle, anayasa ve devletler hukuku konularında önemli bir figürdür (Bakırcı, 2021: 75). Arif Bey'in İstanbul Barosu Başkanlığı ise oldukça zor günlere rastlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Anadolu'nun işgali başlamıştır. İçinde bulunulan duruma bir çözüm bulunması amacıyla Padişah Mehmed Vahdeddin tarafından bir Saltanat Şurası toplanmıştır. Yıldız Sarayı'nda 26 Mayıs 1919 Pazartesi günü toplanan Şûra'ya Arif Bey, Baro Başkanı sıfatı ile katılmıştır (Bayar, 1997: 100-103; Gökbilgin, 1959: s. 102-103; Akşin, 1976: 325). Mütareke Dönemi'nde Ferit Paşa kabinesinin istifasının ardından yeni kabine Millî Mücadele yanlısı Ali Rıza Paşa tarafından kurulmuştur. 18 Aralık 1919 yılında yapılan seçimlerde Arif Bey hem İstanbul'dan hem de Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir. Arif Bey, Erzurum mebusluğunu tercih etmiştir. Erzurum mebusu olarak son Osmanlı Meclis-i Mebusan'da görevine başlayan Arif Bey, 4 Mart 1920 tarihinde meclisin oy çokluğuyla Meclis-i Mebusan Reisi seçilmiştir. Hemen ardından, İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgali sonrasında Arif Bey, son Meclis-i Mebusan Reisi olarak birkaç mebusla birlikte Ankara'ya hareket etmiştir. Millî Mücadele'ye bu şekilde katılmış olan Arif Bey, görüş ayrılıklarına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın Reisi olduğu 23 Nisan 1920 tarihinde açılan yeni meclise Reisi Sanî olarak seçilmiştir. Aynı zamanda, yeni kurulan hükûmetin ilk Adliye Vekili olmuştur (Yılmaz, 2022: 136-138). Arif Bey bu sorumluluklarının ardından ülke diplomasisi adına önemli görevler yerine getirmek üzere 1922 yılında Roma Mümessili olarak tayin edilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, No: 399: 1; Sarıhan, 1996: 205). Türk hükûmetinin uluslararası düzeyde hakları ve İtalya ile ilişkilerin geliştirilmesi hususunda önemli diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte, Avrupa'daki gelişmeler hakkında Ankara hükûmetini analizleriyle sürekli bilgilendirmiştir. Arif Bey, 1924 yılında İstanbul'a dönüş yapmış ve avukatlığa tekrar başlamıştır. Daha sonra, rahatsızlığı nedeniyle Paris'e yerleşmiştir. Arif Bey, 1930 senesinde Paris'te vefat etmiştir. Cenazesi, İstanbul'a getirilerek Merkez Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir (Erk, 1958: 419).

seçilmiştir (BOA, DH.İUM.EK. 116/87, 6.01.1920; Tunaya, 2003: 366; Gülsoy, 1993: 247)³. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandığı dönem (Demirel, 2020: 64) oldukça çalkantılı bir süreçtir. Mütareke yıllarında İngilizler, Kuva-yı Milliye'yi dağıtacak ve yakaladıklarını öldüreceklerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, mebusların İstanbul'un dışına çıkararak Ankara'ya gelebilmeleri için gerekli hazırlığın yapılmasını istemiştir (ATASE, Ata. Kol. YB. 110-9-1-11, K. 23, G.0, S.90, 2.01.1920). İstanbul işgalinin beklendiği aynı dönemde, farklı siyasi krizler de çıkmıştır. 1920'nin Mart ayında, Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesi söylentileri başlamıştır. Bu gelişmeler o dönem Meclis Başkanlığı görevinde bulunan Celaleddin Arif Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bizzat bildirilmiştir (Gökbilgin, 1965: 368-369). Bu kriz bitmeden 16 Mart 1920'de İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmiştir. Bunun üzerine Arif Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi sıfatıyla İngiltere, Fransa, İtalya, ABD mümessilleriyle, Felemenk ve İsveç sefirlerine bir protesto göndermiştir ("Atatürk'ün", 2006: 297). Diğer taraftan dağıtılan meclis üyelerinin Anadolu'da tekrar toplanacağını bildiren beyannameyi de ilân etmiştir (ATASE, Ata. Kol. YB. 110-9-1-1, K.30, G.0, S.15, 6.04.1920; Ertürk, 1996: 384-385; Şimşir, 1975: 26). Bu gelişmelerin sonunda İstanbul'da istiklâlin korunmasının mümkün olmadığını anlayan Arif Bey'in Millî Mücadele günleri, Ankara'ya hareket etmesiyle başlamıştır⁴.

Arif Bey, birçok vatansever gibi İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'le ilk görüş ayrılıkları da yine aynı dönemlerde olmuştur. Arif Bey, 27 Mart 1920 tarihinde Düzce'ye ulaştığında (ATASE, Ata. Kol. YB. 110-9-1-1, K.29, G.0, S.57, 27.03.1920; Mango, 1999: 271)⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almıştır. Telgrafta Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi olan Arif Bey'e, yeni bir meclis kurulması hakkındaki fikrini sormuştur. Arif Bey, Kanun-ı Esasi'de yeni bir meclis kurulmasıyla ilgili bilgi bulunmadığını ancak bunun Fransa anayasasına göre düzenlenebileceğini belirtmiştir. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclis kurulduğundan bahsederken bunun Osmanlı ile bağlantısı olmadığı hususunda ısrarcı olmuştur. Böylece ikilinin arasında ilk fikir ayrılığı başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bunun sebebi, Arif Bey'in kendisini İstanbul Meclis-i Mebusan Başkanı saymaya devam etmesi ve dolayısıyla kendisini daha üstün bir konuma yerleştirmesidir (Atatürk, 1973: 518-522; Gökbilgin, 1965: 381-382; Aydemir, 1993: 227; Karabekir, 1995, 1256). Bir diğer şekilde ifade edilirse, Mustafa Kemal Paşa artık yeni bir devlet kurulduğunu düşünmektedir. Arif Bey ise ısrarla TBMM'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu fikrini savunmuştur. Meclisin de devam ettiğini düşündüğü için Arif Bey, son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı olarak yeni meclisin başkanının da kendisi olması gerektiğini iddia etmiştir. Zaten kendisi İstanbul meclisinin başkanı olduğu için yeni seçime ve kanunlara lüzum görmemiştir (Aydemir, 1993: 267). Bununla beraber süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM'nin hukuki durumu hakkındaki itirazlarının, İstanbul hükümeti ve düşmanları tarafından silah olarak kullanıldığını açıklamasından sonra Arif Bey ve diğer muhalefet susmuştur (Mango, 1999: 278; Önelçin, 1981: 35).

İstanbul'dan Arif Bey'le beraber yola çıkan 13 mebusun bulunduğu ilk kabile, zorlu yolculuk şartları altında 3 Nisan'da⁶ Ankara'ya ulaşmıştır. Kendilerine görkemli bir karşılama töreni yapılmıştır (Karabekir, 1995: 1276, 1279, 1285; Aydemir, 1993: 224). Arif Bey'in Ankara'ya gelmesi Millî Mücadeleciler tarafından sevinçle karşılanmıştır (ATASE, Ata. Kol. YB.110-9-1-11, K.23, G.0, S.70, 6.04.1920). Arif Bey Ankara'ya gelmesiyle birlikte, Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Millî Mücadele'ye resmî olarak katılmıştır. İlk olarak Arif Bey, Ankara'da bir beyanname yayımlamıştır. Burada, 'Mebusan-ı Millete' hitabından sonra durumu detaylı olarak açıklamıştır. Arif Bey, İtilaf Devletleri'nin Kanun-ı Esasi'ye ve milletin mebuslarına karşı yaptıkları saldırılar üzerine, Mebusan Meclisinde özgür ve kanuni bir surette görev yaparak milletin hukukunun savunulamayacağını anlamış, hemen Anadolu'ya geçtiğini belirtmiştir. Başkan sıfatıyla, millî çıkarların korunmasıyla görevli olan mebusları bir dakika bile kaybetmeden Ankara'da göreve davet etmiştir. Mevcut anayasaya göre Mebusan Meclisine bir saldırı olursa mebuslar başka bir mahalde toplanabilmektedir. Heyet-i Temsiliye de buna dayanarak milleti seçime davet ettiği için yeniden seçilecek üyelerle beraber millî bir meclis oluşturmayı hedeflemekteydi (Erdem: 2021: 1057). Arif Bey'in mebusların gerekli tedbirleri aldıktan sonra bir an önce Ankara'ya gelmelerini istemesinin nedeni de budur. (ATASE, Ata. Kol. YB. 110-9-1-1, K. 33, G.0, S.1, 3.04.1920). Arif Bey'in açıklamaları incelendiğinde, son Meclis Başkanı sıfatını yerine getirerek, özünde yeni açılacak meclisin İstanbul'un devamı olarak kabul edilmesini arzu ettiği belirtilebilir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ile konu hakkındaki görüş ayrılıklarına rağmen Millî Mücadele'ye destek veren Arif Bey, 23 Nisan

³ Erzurum mebuslarından bir diğeri ise Mustafa Kemal Paşa'dır (ATASE, Ata. Kol. YB. 110-9-1-11, K. 22, G.0, S.95, 13.01.1920).

⁴ Arif Bey'in faaliyetlerini işgal güçleri de takip etmiştir. Nitekim bir İngiliz istihbarat raporunda Arif Bey'in, Bolu'dan geçtiği sırada, "İstanbul elimizden alındı ama biz onu kanla fethettik ve kanla hain İngilizlerden geri alacağız" ifadesinde bulunduğu bilgisi yer almaktadır (Şimşir, 1975: 75).

⁵ Andrew Mango (1999), Celaleddin Arif Bey'in İstanbul'dan ayrılışını 15 Mart olarak göstermektedir.

⁶ Kabul gören 3 Nisan 1920 tarihinin yanı sıra Aydemir, İstanbul'dan yola çıktıktan ancak 18 gün sonra, 9 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştıklarını belirtmektedir.

1920’de açılan TBMM’ye Erzurum mebusu olarak katılmıştır (Ertürk, 1996: 387). Bu meclisin Divan Heyeti Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Başkan yardımcısı ise Arif Bey olmuştur (TBMM ZC, 1336: 44; Lewis, 2000: 362; Demirel, 2020: 133). TBMM’nin ilk hükümeti olan İcra Vekilleri Heyeti’nde Adliye Vekâletine de Arif Bey seçilmiştir⁷ (Ertürk, 1996: 390; Demirel, 2020: 145; Gülsoy, 1993: 247).

Millî Mücadele’ye Meclis İkinci Başkanı ve Adliye Vekili olarak katılan Arif Bey’in devam eden süreçte de bazı muhalif tutumlar sergilediği görülmektedir. Arif ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey’lerin 6 Eylül’de Erzurum’a gelişleri esnasında yaşananlar, bir şekilde bu muhalefetlerini açığa çıkarmıştır. Karabekir’e göre, Arif Bey’in Erzurum’a gelmesi, Millî Mücadele aleyhindeki faaliyetlerini arttırmıştır. Nitekim Arif Bey, Kazım Karabekir’e, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propaganda yapmaya başlamıştır. Arif Bey’e göre, Mustafa Kemal Paşa’nın kötü bir çevresi vardır ve Karabekir’in bütün doğu vilayetlerinden oluşan genel müfettişliğe tayinini tasarlamaktadır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara’daki komutanlar, Karabekir’in uzun zamandır hazırlandığı Doğu harekâtını istememektedirler. Doğudaki ordunun Batıya çekilmesini, hiç olmazsa Batılı subay ve erlerin Batıya gönderilmesini düşünmüşlerdir (Karabekir, 1991: 257-263; Karabekir, 1995-II: 1841-1842; 1852-1853; Karabekir, 2009: 681).

Bu sırada Arif Bey, bölgede yolsuzluklar olduğunu iddia etmekte ve vilayetin idaresiyle ilgili olarak Karabekir Paşa ile görüşmektedir (Karabekir, 2009: 702). Bununla yetinmeyen Arif Bey, 10, 15 ve 16 Eylül 1920 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa’ya üç şifreli telgraf göndermiştir. Bunlarda, Erzurum halkında gerginlik ve kaynaşma olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi ise ordu ambarlarından tüfek ve cephane kaybı ile ele geçirilen ganimetlerin satımındaki usulsüzlüklerdir. Erzurum Vali Vekili Albay Kâzım (Dirik) Bey, olaylardan sorumlu olduğu için yerine başka birinin tayin edilmesini talep etmiştir. Diğer sorumluların cezalandırılmasını ve bölgeden uzaklaştırılmasını istemiştir. Eğer Ankara, bölge halkının şikâyetlerini ciddiye almazsa Ankara’ya güvenin sarsılacağını da belirtmiştir. Bölgedeki durumun düzeltilmesi için ise kendisinin Doğu Vilayetleri Valisi olması gerektiğini ifade etmiştir. Vali olma isteğini Ankara’ya Karabekir Paşa aracılığıyla yazdırmıştır (TCCA, 01019313-6, 15.09.1336; TCCA, 01019313-4, 16.09.1336; Atatürk, 1975: 46-49).

Bunun ardından, olaylar hızlı bir şekilde devam etmiştir. Bu sefer 28 Eylül’de Erzurum’dan ahali ve delegeler namıyla 50 imzalı olarak Mustafa Kemal Paşa’ya isyankâr bir telgraf çekilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bunların yakalanarak Ankara’ya gönderilmesini istemiştir (Karabekir, 1991: 272-273). İki gün sonra ise Karabekir Paşa, Arif Bey’i uyaran bir telgraf göndermiştir (TCCA, 01019313-3, 30.09.1920). Doğu taarruzu için Sarıkamış’ta bulunan Karabekir, Erzurum’da yaşanan hadise üzerine 2 Ekim’de şehre dönmüştür. Telgrafın, *Albayrak* gazetesi sahibi Midhat Bey tarafından yazıldığı ve diğer imza sahiplerinin çoğunun haberi olmadığı anlaşılmıştır. Midhat Bey tutuklanarak Ankara’ya gönderilmiştir. Bu sırada Karabekir, Arif Bey ile birlikte silah depolarını gezerek şikâyetleri incelemiştir. Karabekir, Arif Bey’den bir daha ağzını açmamasını istemiştir. Ayrıca Arif Bey’i yetkilerini aşmaması konusunda ikaz etmiştir (Karabekir, 2009, 706; Karabekir, 1991: 274-275). Ankara ise 4 Ekim 1920’de Trabzon Valisi Hamid Bey’i Erzurum Valiliğine tayin etmiştir (BCA, YB. 30-18-1-1, K.1, G.13, S.18, 4.10.1920). Böylece, Arif Bey’in yerel olarak bir görev alması engellenmiştir.

Arif Bey, bölgede herhangi bir görevi kalmaması üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından Ankara’ya çağrılmıştır. Ancak, Arif Bey bunu dikkate almamıştır. Bunun üzerine TBMM’de Kasım ayının ilk günü Adliye Vekili seçimi yapılmıştır (Demirel, 2020: 147). Bu sırada Ermenilerle Gümrü Görüşmeleri de başlamıştır. Görüşmelerin Fransızca yapılmasında görülen müşkülât üzerine Arif Bey, tercüman olarak faydalanılması için Gümrü’ye gönderilmiştir. Bunun yanında, Arif Bey’in görüşmelerde oy hakkı bulunmamıştır (TCCA, 01019317, 7.11.1920; TCCA, 01019367-1, 13.11.1920).

Gümrü Görüşmeleri bitmesine rağmen Arif Bey’in hâlâ meclise gelmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, başka bir kişinin Adliye Vekilliğine seçilmesini meclise teklif etmiştir. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa, Arif Bey’i ikinci kez ciddi bir şekilde ikaz etmiştir (Selvi, 1994: 84-85; TBMM, ZC, 16.12.1336: 464; TBMM, ZC, 20.12.1336: 500-501). Nihayet Arif Bey Ankara’ya dönmüştür. Bunun ardından, Arif ve Hüseyin Avni Bey’ler, mecliste de muhalefete geçmişlerdir (Atatürk, 1975: 55-64).

Arif ve Hüseyin Avni Bey’lerin muhalefetleri, Teşkilât-ı Esâsiye görüşmelerinde bir daha ortaya çıkmıştır. Özellikle Hüseyin Avni Bey, kanun tasarısına şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre, yeni anayasada hükümet Padişaha bağlı olmalıdır. Mustafa Kemal Paşa ise buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bu tartışmalar esnasında bir hukuk eğitmeni olan Arif Bey, sessiz kalmıştır. İkinci Başkan olarak kürsüde bulunmuştur ama

⁷ Ankara’da bir devletin temelleri atılırken diğer taraftan İstanbul hükümeti tarafından oluşturulan Divan-ı Harb-i Örfî, 6 Haziran’da Kuva-yı Milliye önderlerini idama mahkûm etmiş ve mallarının haczedilmesine karar vermiştir. İstanbul’un idam etmek istedikleri arasında Arif Bey de bulunmaktaydı (Sarıhan, 1995: 72, 83).

tartışmalara girmemiştir. Sesli muhalefeti, Hüseyin Avni Bey'e bırakmıştır. Kanun maddelerinin tamamı kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında bu tarz oylamaya karşı çıkmamıştır. Ancak, kanunun kabulünden sonra Arif Bey Meclis Başkanlığına bir dilekçe göndermiştir. Buna göre Arif Bey, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bazı noktalarını siyasi fikirlerine ve vicdanına uygun bulmadığı için Adliye Vekâletinden istifa ettiğini belirtmiştir. İstifası bomba etkisi yaratmıştır. Mebusların açıklama istemesi üzerine Arif Bey, Kanun-ı Esasi'yi savunmuş ve yeni bir anayasaya ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir. Hatta Meclis İkinci Başkanlığından da istifa edeceğini söylemiştir. Aslında Arif Bey'in isteği, başından beri katılmadığı kanunun yeniden görüşülmesini sağlamaktır. Bunda başarılı olamadığı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını geri alması yönündeki teklifini de kabul etmemiştir. Arif Bey 24 Ocak 1921'de istifa etmiştir ve Adliye Vekâletinden çekilmesi kabul edilmiştir. Fakat yazılı olarak başvurmadığı için Meclis İkinci Başkanlığına devam etmiştir (TBMM, ZC, 20.1.1337: 390-396; TBMM, ZC, 24.1.1337: 442; Sarıhan, 1995: 380; Selvi, 1994: 86-91). Bu esnada TBMM'nin yeni yasama dönemi 1 Mart 1921'de başlamıştır. Tüzüğe göre meclis başkanlık divanının seçilmesi gerekmektedir. İkinci Başkanlık makamı için Arif Bey'in karşısına çıkan Dr. Adnan (Adıvar) Bey bu seçimi kazanmıştır (TBMM, ZC,2.03.1337: 16).

Arif Bey, 30 Nisan 1921'de Adliye Encümeni Başkanlığından da istifa etmiştir. Bu konudaki istifasının sebebini ise usule uyulmaması olarak göstermiştir (TBMM, ZC, 30.04.1337: 189). Bu sırada mecliste bir gruplaşma ortaya çıkmıştır. Özellikle Teşkilât-ı Esâsiye'nin kabulünden sonra her konuda ciddi tartışmalar yaşanmış, kararların alınması gecikmiştir. Muhafif mebuslar komünizme karşı örgütlendiklerini belirterek gerçek amaçlarını gizlemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1921'de bir grup kurmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismini alan bu yapıya Arif Bey alınmamıştır (Selvi, 1994: 95-96). Arif Bey, yakınlık duymasına rağmen muhalefeti oluşturan İkinci Grup'un içine de girmemiştir (Demirel, 2020: 109-110). Bu bağlamda bir bakıma Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir raporuna da yansımıştır. Raporda, kendisi hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde konuştuğu şeklinde yanlış bilgi verildiğini öğrendiğini açıklamıştır. Böyle bir beyanatının olmadığını, aralarında Misak-ı Milli hakkında ufak tefek ihtilaflar olabileceğini ancak hiç kimseye kendileri hakkında olumsuz bir şey söylemediğini belirtmiştir. Bu tarz şeylerin uzamaması gerektiğini ve en büyük isteğinin Misak-ı Milli'ye göre barış yapılması olduğunu da eklemiştir. Bundan sonra arkadaşlarının arasına dönmek istediğini, mebusluk, nazırlık ve sefirlikte gözü olmadığını da ifade etmiştir (TCCA, 01003581, 12.06.1922).

Ankara ile Arif Bey arasında muhalif kabul edilebilecek ilişkiler olmasına rağmen,⁸ Arif Bey ülke çıkarları için elzem görevlere seçilmiştir. Arif Bey'in özellikle diplomasi alanındaki faaliyetlerinin ülke tarihi için önemli etkileri olmuştur.

⁸ Arif Bey, 1922 yılında resmî olarak diplomat atandığı dönemlerde de Ankara'yla olan ilişkilerinde bazı sorunlar yaşamıştır. Örneğin, Arif Bey mali sorunlar hakkında oldukça yoğun yazışmalar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda raporlarında sık sık kendisine para gelmediğinden bahsetmiştir. Bunlardan birinde, kendi bütçesinden üç ay boyunca harcama yaptığını belirtmiş ve İtalya'daki hayat pahalılığından şikâyet etmiştir. Bunların çözümü için kendisine gönderilecek bütçenin Fransız frangıyla yapılmasını istemiştir. Son olarak, kendisinin görevini yaptığı için Ankara'nın da mümessilini yâsatması gerektiğini belirtmiştir (TDA, YB.541, K.44125, G.209133, S.1, 1.07.1922; Çelebi, 1999: 280). Hariciye Vekâletine yazdıklarından cevap alamayan Arif Bey, bu defa durumu doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştır (TCCA, 01003477, 11.07.1922). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Maliye Vekâleti tarafından kambiyo meselesinin çözülmesinin ardından mümessilliğin memur maaşlarının tamamının gönderildiği cevabını vermiştir (TCCA, 01003477-1, 22.07.1922). Aynı süreçte Arif Bey Roma'da görev yaparken, gıyabında 12 Temmuz'da yapılmış olan seçimlerde hükümet üyesi olarak Adliye Vekâletine seçilmiştir. Durumu haber alması üzerine Arif Bey, TBMM Riyasetine bir telgraf yazmıştır. Burada, Meclis tarafından Adliye Vekâletine seçildiğini müjdeleyen telgrafi aldığını ve bu göreve seçildiği için arkadaşlarına teşekkür ettiğini iletmıştır. Ancak, mazeretinden dolayı görevi kabul edemeyeceğini, ayrıca Roma'daki hizmetinden dolayı aşırı meşgul olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında ihmal ettiği tedavisini yaptırması gerektiğini de ifade etmiştir. Son olarak meclisin emirlerine bir nefer gibi hazır olduğunu belirtirken bir prensip meselesinden dolayı mazur görülmesini istirmiştir (TBMM, ZC, 15.07.1338: 411; TBMM, ZC, 14.08.1338: 113; Orbay, 1993: 75; Selvi, 1994, 138-139). Arif Bey'in prensip meselesi olarak belirttiği durum aslında Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu meselesidir. Bu kanun kaldırılmadığı sürece Türkiye'ye dönmeyi düşünmemiştir. Arif Bey, Roma'daki bulunuşunun ikinci yılında bu görevinden ayrılmak istemiştir. Bu bağlamda Mart 1923'de Ankara'ya gönderdiği bir tahriratta, bir aydan beri gözlerinden rahatsız olduğunu, zamanın nezaketinden dolayı acılara tahammül ettiğini belirtmiştir. Bundan sonra görevinin rutin işlere döneceğini ifade ederek, tedavi olmak için 15 gün Fransa'ya izinli olarak gönderilmesini talep etmiştir (TCCA, 01004206, 16.03.1923). Ankara ise Roma'daki görevinin en önemli zamanında olduğunu, İtalyanlardan Meis Adası ve kapitülasyonların ilgasının istediğini, iktisat meselelerinde İtalyanların ilgisinin malum olduğunu ifade etmiştir. Lozan Konferansı açılıncaya ve esas meselelerde karar verilmeye kadar Arif Bey'in önemli faaliyetlerinin devam ettiği ve Roma'dan en çok istifade edilecek zamanda bulunulduğu kendisine belirtilmiştir. Son olarak sağlık durumu çalışmaya müsait değilse bildirilmesi istenmiştir (TCCA, 01004206-1, 21.03.1923). Arif Bey bunun üzerine şu cevabı vermiştir: "Tedaviye ihtiyacım çok şiddetlenmesine rağmen görevimin kutsallığından dolayı bu zamanda vazifeden kaçmadığım ve görevi sağlığımdan önemli gördüğüm malumdur. Maruzatımdan vazifemin ihmal edildiği manasın çıkarılmamasından üzüntülüyüm. Tarafınızdan hakkımda kasten böyle bir muamelelinin yapılarak muhabbetinizden uzak kalacağım hiçbir zaman aklıma gelmezdi" (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.181, 4.05.1923). Bu sırada Hariciye Vekâleti tarafından Lozan'da bulunan İsmet Paşa'ya bir telgraf gönderilmiştir. Burada Arif Bey'in durumu anlatıldıktan sonra Heyet-i Vekiliye'nin onun istifasını kabul ettiği ancak kendisine tebliğ edilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca, Lozan Konferansı devam ettiği için bu konudaki mütalaanın bildirilmesi rica edilmiştir (TCCA, 01004206-6, 1.06.1923). Arif Bey, Hariciye Vekâletine başvurularından sonuç çıkarması üzerine durumu Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştır. Burada, müşterek millî gayenin ortaya çıkmasıyla memleket kurtuluncaya kadar vazifesine devam etmeyi ve ülke huzur bulduktan sonra hayat meşgalesine dönme kararı aldığını belirtmiştir. Bundan dolayı mebusluğa aday olduğunu ilave etmiştir. Bundan sonra, Lozan Konferansı barışa yanaştığı için vazifesinden affedilmesini Hariciye Vekâletinden rica ettiğini açıklamıştır. Akabinde Roma'daki vatan vazifesindeki başarısının Mustafa Kemal Paşa'dan gördüğü yardım sayesinde olduğunu ve bundan dolayı şükranlarını arz ettiğini belirtmiştir. Arif Bey yazısında, sonraki tasarılarını da açıklamıştır. Buna göre birkaç gün içinde

3. Celaleddin Arif Bey'in Diploması Tarihindeki Rolü

Arif Bey'in diplomatik hizmetleri Mayıs 1921'de gizli bir görevlendirmeye başlamıştır. 23 Şubat 1921 tarihinde açılan Londra Konferansı'na, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey gönderilmiştir. Bu görüşmelerde Bekir Sami Bey'in Fransa, İtalya ve İngiltere ile yaptığı mukaveleler, Misak-ı Milli'ye aykırı görüldüğü için Bekir Sami Bey görevinden alınmıştır. Bu durum karşısında Fransa ve İtalya, Yunanistan'ın fikirlerini desteklemeye başlamıştır. Ancak, 1 Nisan 1921'de II. İnönü Savaşı'nın kazanılması Fransa ve İtalya'yı tekrar Ankara'ya yanaştırmış ve barış teklifleri yapılmıştır. Bu sırada Arif Bey, Marienbad kaplıcalarında tedavi görmek için TBMM'den dört ay izin talep etmiştir. Bunun arkasındaki gerçek sebep ise Arif Bey'in Roma'da ve Paris'te gayri resmî siyasi görüşmeler gerçekleştirmek üzere görevlendirilmesidir⁹ (Gülsoy, 1993: 247; Selvi, 1994: 116).

Arif Bey Avrupa seyahatine Mayıs 1921'de başlamıştır. İlk durağı olan Rodos'tan, 24 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor göndermiştir. Arif Bey, raporuna eski bir öğrencisinden aldığı malumatı da eklemiştir. Buna göre Fransızlar, işgal ettikleri Adana'yı terk etmemek için şayialar çıkarıyorlardır (Selvi, 1994: 117; Şimşir, 1981: 116-117). Bu rapordan anlaşıldığı üzere Arif Bey kişisel ağırları sayesinde pek çok kaynaktan bilgi almıştır ve bu durum onun göreve seçilmesinin sebeplerinden birisi olmuştur.

Bu seyahatinde Roma'da bulunduğu sırada Arif Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ve diğer siyasiler ile görüşmüştür. Akabinde Paris'e gitmiştir. 3 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, *Le Temps*'ın başyazarı Mösyö Herbert ve Başbakan Briand ile yaptığı görüşmeyi anlatmıştır. Burada Türkiye'nin silaha sarılmasının barışa ulaşmak için olduğunu, Misak-ı Milli sınırlarından vazgeçmediklerini ve Türkiye'nin taksim edilmesinin Fransa'nın menfaatlerine aykırı olacağını kendilerine belirttiğini aktarmıştır (TDA, Ü. 525, K.37887, G.152855, S.3, 3.07.1921; Şimşir, 1981: 119-125; Sarıhan, 1995: 592-593).

Bu sırada Anadolu'da durum iyi değildir. Yunanlılar Kütahya-Eskişehir Muharebelerini kazanmış ve Türk ordusu, 25 Temmuz 1921'de Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir. Paris'te bulunan Arif Bey, 8 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'ya maddeler hâlinde bir mektup göndermiştir. Burada, öncelikle Yunanlılara karşı zaferin kazanılacağından şüphesi olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında İngilizlerin İstanbul'u işgal ederek Rumlara ve Ruslara vermeyi düşündüklerini ve Fransa'da esir değişimi için bir komisyon kurulduğunu aktarmış, Fransızlara Adana'da bulunan silah ve mühimmatlarının Türkiye'ye bırakılmasının kendilerine yapılan büyük bir yardım olacağını ilettiğini yazmıştır (TDA, Ü.525, K.37887, G.152855, S.4, 8.08.1921; Şimşir, 1981: 134-137; Sarıhan, 1995: 644-645). Arif Bey, 17 Ağustos 1921'de Paris'ten tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya yazmıştır. Başkumandanlığa getirilmesini tebrik etmiştir. Zaferden emin olduğunu da eklemiştir. Bunun dışında, İtalyanların İngilizlere yaşadığını ve Fransızların yalnız kaldığını açıklamıştır. Son olarak rahatsızlığından dolayı kaplıcaya gittiğini ve bir ay sonra ülkeye döneceğini ifade etmiştir (Şimşir, 1981: 137-140; Sarıhan, 1995: 657). Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa ile Arif Bey arasındaki buzlar erimştir. Mustafa Kemal Paşa da onun faaliyetlerinden memnun kalmıştır (TDA, Ü.525, K.37887, G.152855, S.1)¹⁰.

Avrupa'daki görüşmelerinin ardından Arif Bey, 5 Kasım 1921 tarihinde İstanbul'a gelmiştir (Jaeschke, 1989: 165; 128; Bıyıklıoğlu, 1992: 421). Akabinde Ankara'ya geçen Arif Bey, mecliste gizli bir celseye katılmıştır. Burada izlenimlerini ve Ankara'nın yapması gerekenleri açıklamıştır. İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Yunanlılara silah ve cephane vermedikleri, onların askerî teçhizatı özel tüccarlar aracılığıyla temin

Roma'dan ayrılarak Paris'te gözlerini tedavi ettireceğini, Marsilya'da da bir kür yaptırdıktan sonra Ağustos başlarında Türkiye'ye döneceğini ve teşekkürlerini yüz yüze söyleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, özel hayatında vatana siyasetten başka alanlarda hizmet edeceğini, Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetine ihtiyaç duyduğu takdirde emirlerine hazır olduğunu ve istirahatının kabul edileceğini ümit ettiğini belirtmiştir (TCCA, 01008779-2, 20.06.1923). Mustafa Kemal Paşa ise siyasi hayattan çekilme kesin kararını teessürle karşıladığını, üç buçuk senelik tahammülsüz müşkülâtlarla türlü hayat mücadelesinde yaptığı faydalı hizmet ve kıymetli yardımlarını takdir ve sitayişle anmayı bir görev bildiği cevabını vermiştir. Ayrıca, vatan için bundan sonraki mesaisine lüzum görüldüğü zaman yardım edeceğinden emin olduğunu ve samimi arkadaşlıklarının baki olduğunu belirtmiştir (TCCA, 01008779-4, 9.07.1923). Belgelerden, Arif Bey'in görevden ayrılmak için son derece kararlı olduğu görülmektedir. Onun bu kararlılığına rağmen Ankara son ana kadar onu bırakmak istememiştir. Çünkü Lozan Barış Antlaşması henüz imzalanmamıştır. Ancak, devreye Mustafa Kemal Paşa'nın girmesi üzerine Arif Bey'in istifası kabul edilmiştir. Aslında Arif Bey'in istifası, 21 Haziran 1923'de kabul edilmiştir. Kamuoyuna gözlerinden rahatsız olduğundan dolayı tedavi için Paris'e gideceği açıklanmıştır. Onun yerine Hariciye Vekâleti Müsteşarı Suad Bey 24 Haziran 1923'te tayin edilmiştir (BCA, YB.30-18-1-1, K.7, G.22, S.1, 21.06.1923); TCCA, 01004243-1, 24.06.1923; TDA, YB.571, K.36118, G.142612, S.41, 3.07.1923).

⁹ Bu plandan görülmektedir ki Arif Bey, İtalya ve Fransa'da görüşmeler yapması için Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat seçilmiştir. Peki, bunun sebebi neydi? Bu sorunun cevabı, Arif Bey'in lisan bilgisinin yeterli olması ve Gümrü Görüşmelerine katılması şeklinde verilebilir. Ayrıca eski Sadrazam Mehmed Talat Paşa ile 1918'de Avrupa'da bulunması Arif Bey'e diploması konusunda tecrübe kazandırmıştır (Selvi, 1994: 116). Bu durumda sorulması gereken bir diğer soru ise Mustafa Kemal Paşa'ya bazı konularda muhalif olan Arif Bey'in görevi kabul etmesinin sebebinin ne olduğudur. Bu sorunun cevabını Arif Bey ile Avrupa'ya seyahat eden bir görgü tanıği şöyle açıklamıştır: "O, Türkiye ve Mısır'da da tanınan ünlü bir hukukçudur. Avrupa'ya istirahat için gitmesine rağmen hükümeti ile İtalya arasındaki ilişkinin kurulması için elinden geleni yapmaktadır ve bir vatanseverdir" (Arar, 1987: 340; Kadriye, 1987: 94, 114).

¹⁰ Belgenin üzerindeki tarih 1.01.1921 şeklinde kayıtlıdır. Bu tarihte Arif Bey, Avrupa'da değildir. Ancak, kurulan ilişkilerin değişimini aktarması maksadıyla önemli bir belgedir.

ettikleri hakkındaki sözüne atıfta bulunarak kendi incelemelerinin aksini gösterdiğini belirtmiştir. Bundan sonra propaganda meselesinde Yunanlıların Paris’te büyük bir büroları bulunduğunu ve bu konuda en önemli adamlarını kullandıklarını ifade etmiştir. Yunanlıların propaganda işlerinde çalışanlarına direktif bile vermediklerini, hatta Sakarya Muharebesi’nin gelişmelerini bile onlara bildirmediklerini açıklamıştır. Ankara’nın ise böyle bir teşkilatının bulunmadığını, ülke dışında propaganda yapabilmek için önce kendi topraklarında belli merkezlerin oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun için ise öncelikle paraya ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Diğer vekillerden sonra tekrar söz alan Arif Bey, İngilizlere karşı harici bir taarruz propagandası yapılmasını teklif etmiştir (TBMM, GCZ. 14.12.1337: 504). Arif Bey’in ifadeleri, cephedeki çatışmalar kadar propagandanın da önemli olduğunu anladığını göstermektedir. Ayrıca, meclisteki sözleri Arif Bey’in yurt dışındaki gizli görevi hakkında bazı ipuçları vermiştir.

Bu bağlamda Hariciye Vekâleti, Müdafaa-i Milliye Vekâletine 19 Kasım 1921’de bir tahrirat göndermiştir. Burada, Arif Bey’in Avrupa’da silah ve mühimmat tedarikçileriyle yaptığı görüşme hakkında bilgi verilmiştir (TDA, Ü.541, K.44112, G.209168, S.146). Buna göre Arif Bey, Fransa ve İtalya’da silah fabrikalarının temsilcileriyle ve bu konuda sözü geçen siyasilere görüşmüştür. Bu teşebbüsler Arif Bey’in Ankara’ya yazdığı tahriratta yer almamıştır¹¹.

Neticede Arif Bey, tekin diplomatik görevleri sonrasında kalıcı olarak yurtdışı temsilciliği için Roma’ya görevlendirilmiştir. Avrupa kamuoyunun aydınlatılarak Türk savaşının haklılığının duyurulması için çeşitli ülke başkentlerinde temsilcilikler açan Ankara hükûmeti, (Çelebi, 1999: 210-214) ilk temsilciliklerinden biri olan İtalya’ya kariyerlerinde vekillik ve mebusluk bulunan Câmi ve ardından Arif Bey’leri, 5 Ocak 1922’de Roma Mümessili olarak tayin etmiştir (Çakmak, 2020: 390-391, BCA, YB.30-18-1-1, K.4, G.43, S.8, 5.01.1922; Sarıhan, 1996: 138). Arif Bey’in tayin tezkeresi 7 Ocak’ta mecliste okunmuş ve alkışlarla kabul edilmiştir¹². Akabinde Arif Bey, vatanından başka bir şey düşünmediğini ve Roma’da da aynı şekilde görev yapacağını belirttiği teşekkür konuşmasını yapmıştır (*Hâkimiyet-i Milliye*, No: 399: 1; Sarıhan, 1996: 205)¹³.

Bu durumda, “Türkiye için hayati önemdeki Roma’ya Arif Bey’in mümessil gönderilmesinin sebebi nedir?” sorusunu cevaplandırmak gerekli görülmektedir. Bu soruya verilecek ilk cevap, Arif Bey’in İtalya ve Fransa’da başarılı diplomatik faaliyetlerde bulunmuş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Arif Bey’in faaliyetlerinden oldukça memnun kalmış¹⁴ ve onu Roma’ya göndermeyi tasarlamıştır (TDA. Ü.525, K.37887, G.152855, S.2, 2.09.1921). Benzer şekilde dönemi inceleyen araştırmacılardan biri de konuyu şöyle açıklamaktadır: Mustafa Kemal Paşa’nın, Roma temsilcisi olarak atadığı Câmi ve Arif Bey’lerin İtalyanlarla iyi ilişkileri bulunmaktaydı. Arif Bey, 1911 senesinde İtalyanların elinde bulunan Ereğli kömür madenlerinin imtiyazının uzatılmasına aracılık etmiştir. Ayrıca, Mütareke Dönemi’nde İtalya’da bulunmuştur. Tuozzi heyetinin herhangi bir sonuç almadan ülkesine döndüğü sırada Mustafa Kemal Paşa, İtalyanlara da yabancı gelmeyecek birini temsilci olarak göndermeyi tercih etmiştir. Böylece, İtalya ile olan ilişkilere verdiği önemi göstermiştir (Çelebi, 1999: 278-279). Arif Bey ise görevinin İtalya’nın kazanılması olduğunu daha sonraki bir raporunda açıklamıştır¹⁵ (TDA, Ü.541, K.44112, G.209168, S.206, 7.05.1922).

¹¹ Dolayısıyla Arif Bey, görevinin gerektirdiği gizliliği korumuştur.

¹² Arif Bey’in tayinine İtalyanların tepkisini öğrenmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Ankara hükûmetinin İstanbul’daki temsilcisi olan Kızılaycı Hamid Bey’e bir tahrirat göndermiştir. Hamid Bey’den, bir bahaneyle İtalyan Yüksek Komiseri Marki Camille Garroni’yi ziyaret etmesini, bu sırada Câmi Bey’in görülen lüzum üzerine TBMM’ye davet edildiğini ve yerine Arif Bey’in gönderileceğini gizli olarak öğrendiğini söylemesini istemiştir. Alınacak cevabın da acilen bildirilmesini emretmiştir (BAÜ, KHE. 106, 9.01.1922; TDA, Ü. 541, K.44107, G.209121, S.50, 9.01.1922). Bunun üzerine Hamid Bey, Garroni’yi ziyaret etmiş ve bu sırada iki defa Arif Bey’den bahsetmiştir. Garroni ise Arif Bey ile vapurda görüştüğünü söylemekten başka bir cevap vermemiştir (BAÜ, KHA. 1638, 12.09.1921; TDA, Ü.541, K.44107, G.209121, S.48, 11.01.1922). İtalyanların konu hakkında görüş belirtmemelerine rağmen Ankara’nın Arif Bey’i mümessil olarak göndermekten vazgeçmek gibi bir niyeti bulunmamıştır.

¹³ Arif Bey’in tayinini basın yakından takip etmiştir. *Yeni Gün* gazetesinin, ‘Arif Bey yakında gidiyor’ manşetiyle verdiği haberinde, TBMM hükûmetinin İtalya nezdinde mümessilliğine tayin ettiği Arif Bey’in yakında memuriyet mahalline gitmek için hareket edeceği, Mümessillik Başkitaletine ise daha önce Kabil Sefareti Müsteşarlığında bulunan ve Türk-Ukrayna Konferansı’nda başkâtiplik yapan Hilmi Bey’in tayin edileceğinin söylendiği yazıyordu. Ayrıca, Arif Bey’e yeni memuriyetinde başarı temenni ediliyordu (*Yeni Gün*, No: 772-385: 19). Çok geçmeden de Roma Mümessilliği Başkitaletine Hilmi Bey tayin edilmiştir (BAÜ, KHA. 1931, 9.05.1922; *Yeni Gün*, No: 780-393: 2).

¹⁴ Roma mümessilliğine Arif Bey’in tayin edilmesi hakkındaki literatürün farklı değerlendirilmeleri olduğu da görülmektedir. Bunlardan birine göre Arif Bey’in Ereğli kömür madenlerini işleten İtalyan şirketinin imtiyazını uzattığı iddiası üzerine itibarı sarsıldı (<https://islamansiklopedisi.org.tr/celaleddin-arif>, erişim tarihi: 29.01.2025). Diğer taraftan Arif Bey, yurt içinde utanç verici duruma düşmüştü. O, Ali Fuat Paşa gibi başarısız olduğu için Roma’ya gönderilmisti (Mango, 1999: 298). Bir diğer görüşe göre ise Ankara’da rahat durmadığı için merkezden uzaklaştırılmıştı (Önelçin, 1981: 35). Literatürdeki olumsuz değerlendirmelerin sebebi, Arif Bey’in açıklanan durumlardan dolayı Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmesiydi. Ancak unutulmaz nokta, Mustafa Kemal Paşa’nın Roma Mümessilliğini sadece güveneceği birine emanet edeceğiydi.

¹⁵ Arif Bey Meclis’e son defa 21 Ocak’ta gelerek yaptığı konuşmasında TBMM’ye teşekkür ettikten sonra kendisine verilen vazifeyi hakkıyla yerine getireceğini belirtmiştir. Roma’ya gitmeden önce orduya moral vermek için cepheyi ziyaret edeceğini de açıklamıştır (TBMM, ZC, 21.01.1338: 88-89; Sarıhan, 1996: 241). Dört gün sonra ise Ankara’dan ayrılmıştır (Sarıhan, 1996: 246; Çelebi, 1999: 279). Cepheyi ziyaret ettikten sonra Mersin’e geçerek Hilmi Bey ile beraber oradan hareket etmişlerdir (*Hâkimiyet-i Milliye*, No: 428: 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 432: 2). Arif Bey, 23 Şubat’ta Roma’ya ulaşmıştır (Sarıhan, 1996: 292). Burada Dışişleri Bakanlığını ziyaret etmiş ve samimi bir şekilde karşılanmıştır. Kendisine, İtalya’daki hükûmetin

Ankara hükümetinin Avrupa’da siyasi destek aradığı dönemde Arif Bey, İtalya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı nezdinde aynı teşebbüslerde bulunmakla görevlendirilmiştir. Arif Bey, Roma’dan çektiği telgraflarıyla İtalyan siyasilere yaptığı görüşmeler hakkında Ankara’ya sıkça bilgi vermiştir (*Tercümân-ı Hakikat*, No: 14714: 1; Sarıhan, 1996: 334).

Arif Bey’in Roma Müessesilliği sırasında, İtalya ile TBMM arasında pek çok sorun bulunmaktaydı. Bunların başında, İtalya’nın savaş sonrası maddi beklentileri gelmekteydi. Bu durumu Arif Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı raporunda açıklamıştır. Bu bağlamda, Dışişleri Bakanı Schanzer’i gördüğünü ve Şark Meselesiyle ilgili kendisini yirmi dakika kadar bilgilendirdiğini yazmıştır. Arif Bey, konuşmanın içeriğinden de bahsetmiştir. Buna göre Arif Bey, İtalya’ya beslenen olumlu hislerden, millî harekettten ve propagandadan söz etmiştir, Schanzer ise bilgilendirmeye ve İtalya’ya karşı olan hislere teşekkür etmiştir. Ancak, Schanzer hislerin yeterli olmadığını belirttikten sonra İtalya’ya sağlanacak menfaatleri sormuştur. İtalya’nın son harpten büyük bir kazancı olmadığı için, kamuoyunun beklentileri olduğunu söylemiştir. Arif Bey de Schanzer’e İtalya’ya iktisadi menfaat sağlamaktan çok Akdeniz konusunda mühim etkileri olacak bir kuvvetin oluşması için iki ülkenin birlikte çalışması gerektiğini, Türkiye’nin hakkını teslim eden İtalya’nın bütün İslam âleminde seçkin bir yeri olacağını, ülkelerine gereken ham maddelerin Anadolu’da yeterli oranda bulunacağını ve İtalyan sermayesinden ve fen adamlarından istifade edebileceklerini açıklamıştır. Ayrıca, yeni Türkiye’nin, eski imparatorluğun varisi gibi telakki edilmemesini, eski imparatorluğun sorunlarını bildiklerini, kendilerinin bunları istemediklerini söylemiştir. Fakat İtalya’nın arzu ettiği imtiyazların Türkiye’nin istiklâline zarar vermediği surette, dikkatle ve ciddiyetle inceleneceğini ilave etmiştir. Schanzer ise sözlü değil fiili delillere ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Arif Bey, bu görüşmede hazırlayacakları listenin üzerinde konuşmak için masa başına oturmadan çekinmeyecekleri cevabını vermiştir. Bakan, bunu dikkate alacağını fakat konu hakkında bir şey söyleyemeyeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine Arif Bey, İtalya’nın Paris Konferansı’nda haklarını koruyacaklarından emin olduklarını, Trakya meselesinde ise Tekirdağ-Midye hududunun tıpkı Enez-Midye gibi bir askerî kıymeti olamayacağını ve her durumda Meriç’in sınır olması gerektiğini, çünkü İstanbul’un bu sınır yüzünden tehlikeye girmesinin İtalya’nın da menfaatlerine aykırı olacağını söylemiştir. Bakan ise meseleyi büyük sempatiyle araştıracağı cevabını vermiştir. Arif Bey de sempatinin menfaat olması gerektiğini, Cenova Konferansı’na selefının arzusu gibi kendilerinin de davet edilmesi gerektiğini iletmiştir. Arif Bey, raporunun sonunda Schanzer hakkındaki fikirlerini de açıklamıştır. Buna göre, “onun gayet kurnaz olduğu için sürekli kendisini konuşturduğunu, bıçağı kemiğe dayayarak mümkün olan her şeyi koparmaya çalıştığını, tok alıcı gibi davrandığını gördüğü için yanından büyük bir ümitle ayrılmadığını ifade etmiştir” (TDA, Ü.541, G.44107, K.209121, S.40, 14.03.1922). Bu rapor oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye’nin yol haritasını açıklayarak İtalya’dan bunu kabul etmesini beklediğini aktarmaktadır. Bunun yanında İtalya’nın ülkenin beklentilerinin farkına vardığını göstermektedir. Türkiye, İtalya’ya iktisadi çıkarların sağlanması için iş birliği teklif etmiştir. Ancak İtalya, bu teklife kesin cevap vermemiştir. Bunun sebebi ise Avrupa’nın gelecekteki ekonomisinin konuşulduğu Cenova Konferansı’nda anlaşılmasıdır.

Cenova Konferansı’ı 10 Nisan’da açılmış ve 19 Mayıs’a kadar devam etmiştir. Türkiye’nin Küçük Asya Devleti kabul edildiği için çağrılmadığı konferansa İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya, Yunanistan ve İngiltere’nin sömürgeleri dâhil olmak üzere 34 devlet katılmıştır. İngiltere’nin bu konferansta farklı bir amacı daha bulunmuştur. Bu, Sovyet Rusya’nın Ankara’dan ayrılması ve Türkiye’ye yapılan yardımın kesilmesidir. Durumun farkında olan Ankara, konferansa katılmak için uğraşmıştır. Arif Bey, konferansa katılmak için İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer’e müracaat etmiştir. Fakat Schanzer’den, İngiltere’nin bunu kabul etmediği cevabını almıştır. Schanzer, Arif Bey’e konferansa gayri resmî olarak katılmasını tavsiye etmiştir (Sarıhan, 1996: 372; Selvi, 1994: 133; Sonyel, 1991: 191-192).

Nihayetinde Ankara, Cenova Konferansı’na katılmamasına rağmen Arif ve Bekir Sami Bey’leri gözlemci olarak göndermiştir. Arif Bey, konferansa katılan devletlerin beklentilerini bildirmesinin yanı sıra ikili görüşmelerde de bulunmuştur. Bunun yanında derin analizleriyle Ankara’yı bilgilendirmiştir. Aynı zamanda Arif Bey, tüm gücüyle Ankara’nın varlığını duyurmaya çalışmıştır.¹⁶ Bu bağlamda ilk olarak Arif Bey, konferansa katılan murahhaslara, Anadolu’nun çıkarlarının ve hukukunun korunması için bir muhtıra vermiştir

değişse bile Türkiye’ye karşı takip edilen olumlu siyasetin devam edeceği güvencesi verilmiştir. Buna karşılık olarak Arif Bey basına, Mütareke’nin başından itibaren İtalya’nın Türkiye’ye yönelik siyasetinin kendi milletinde sempati oluşturduğunu ve Roma’ya iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin kurulması için geldiğini açıklamıştır (Çelebi, 1999: 279-280).

¹⁶ Konferans sırasında Arif Bey’in faaliyetlerini basın yakından takip etmiştir. Gazetelerde, Ankara’nın resmen davet edilmediği bu konferansa Arif Bey’in sadece şahsi olarak katıldığı yazılmıştır. Ayrıca, Arif Bey’in Cenova’da 18 Nisan’da Stefani Ajansı aracılığıyla Türkiye’nin konferansa çağrılmayışını protesto ettiği ve 350 milyon Müslümanın istekleri dinlenmedikçe gerçek bir barış yapılamayacağını söylediği ve Türkiye’nin bir Avrupa devleti olduğunu vurguladığı haberleri yer almıştır (*Hâkimiyet-i Milliye*, No: 478: 2; *Yeni Gün*, No: 471-858: 1; Jaeschke, 1989: 178; Sarıhan, 1996: 380, 381, 384).

(*Yeni Gün*, No: 463-850: 1; *Tercümân-ı Hakikat*, No: 14732: 2; Sarıhan, 1996: 371). Ayrıca Arif Bey, Cenova'da bulunduğu süre boyunca Ankara'yı sürekli bilgilendirerek raporlarıyla konferansa katılan ülkelerin beklentilerini aktarmıştır. Bu raporlarından birinde Rusların durumuna işaret etmiştir. Buna göre, Rusların durumlarının düzeltilmesi için eski borçlarını kabul edeceklerini ve Beyaz Ordu'nun zararlarına karşılık olarak tazminat isteyeceklerini açıklamıştır. Bunun yanında, İngilizlerin başlangıçta Ruslara yoldaşlık ederken Fransa'nın konferanstan çekileceği tehdidiyle onlara biraz daha sert davrandıklarını, Lloyd George'un Sovyet Dışişleri Komiseri Georgy Vasilyevich Chicherin'i öğle yemeğine davet ettiğini, İngilizlerin vaatlerine rağmen Ruslardan kimsenin onlarla görüşmediğini, İtalyanların, Ruslarla Fransızların arasını bulmaya çalıştığını belirtmiştir. Bunun yanında Rusların, İtalyanların kömür ve petrol ihtiyaçlarının karşılanmasını, örneğin Karadeniz sahilindeki kömürlerden İtalya'nın istifade etmesi gerektiğini resmen söylediklerini ifade etmiştir. Arif Bey, raporda Rus temsilcisiyle yaptığı ikili görüşmeyi de anlatmıştır. Buna göre Rus temsilci, Irak sahasındaki Türklerin İngilizlerle olan mücadelesine gayet iyi baktıklarını, ileride Rusya feraha kavuşunca Anadolu'nun doğusundan iktisadi faydalar sağlayacaklarını ve tehlikeli komşu olarak İngilizleri görmek istemediklerini söylemiştir. Arif Bey raporunda, İngilizlerin konferanstan beklentilerini de açıklamıştır. Buna göre Lloyd George, gerçek bir barış olmayınca Cenova Konferansı'nın kararlarının yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Raporun bir sonraki kısmında ise Arif Bey müşahedelerini anlatmıştır. Bu bağlamda, Rusların hareketinin iyice tetkik edilmesi gerektiğini, ikiyüzlü bir oyundan korktuğunu, İtalyanların kendilerini tehditten vazgeçemediklerini, Menderes sahasından çekilmek istemediklerini, daha önce çekilecekleri zaman bir müddet kalmalarını rica ettiklerini, ancak bu sefer kendilerinden bir rica beklediklerini, fakat o zaman anlayamıyoruz ki ricanızı kabul edelim diyeceklerini belirtmiştir. Arif Bey, raporunun son kısmında ise diğer faaliyetlerini açıklamıştır. Buna göre gazetelerle delegasyon nezdinde elden geldiği kadar gürültü çıkarmaya çalıştığını, Türkiye'nin varlığını unutmamaları gerektiğini hatırlattığını ve Türkiye dışarıda tutularak alınacak kararların barış ve huzur sağlamayacağını anlattığını ifade etmiştir (TDA, Ü.541, K.44112, G.209168, S.56, 16.04.1922; *Tercümân-ı Hakikat*, No: 14764: 2).

Arif Bey, Roma'da bulunduğu süre içerisinde sadece diplomatik temsille uğraşmamış aynı zamanda İtalya'dan harp mühimmatı alınmasını sağlamıştır (Çelebi, 1989: 190). Arif Bey, yeni silah ve cephane yanında eski alacakların tahsiline de çalışmıştır. Bu bağlamda, 1911 senesinde Osmanlı Devleti'yle Ansaldo Fabrikası arasında Drama Kruvazörünün yapılması için bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat Trablusgarp Savaşı'nın çıkması üzerine fabrika, kruvazör gemiyi İtalyan devletine satmıştır. Kruvazör için avans olarak 200 binin üzerinde İngiliz poundu ödenmiştir. Bunun üzerine Vekiller Heyeti fabrikadan paranın geri alınmasına, mümkün olmazsa fabrikaya bahriyenin ihtiyacı olan 162 bin liralık malzemelerin sipariş edilmesine karar vermiştir. Bu da mümkün değilse satın alınacak savaş malzemesinin 200 bin liraya çıkarılması istenmiştir. Bu konunun çözülmesi Arif Bey'e bırakılmıştır (BCA, YB.30-18-1-1, K.6, G.47, S.19, 30.01.1923). Ayrıca, 27 Mart'ta Arif Bey'den bir deniz altı alması için girişimlerde bulunması istenmiştir (Çelebi, 1989: 190). Arif Bey, Türkiye'ye uçak alınmasıyla da uğraşmıştır. Bu konuda 15 Mayıs 1922'de Millî Müdafaa Vekâletine bir tahrirat göndermiş ve uçak alımıyla ilgili dört aylık çalışmalarını belirtmiştir. Bu tahrirata göre Ankara'nın aynı zamanda Paris'te de bir uçak alım komisyonu bulunmaktaydı. Arif Bey, onların 20 uçak alacağı bedelle 25 tane alınması için bir mukavele imzaladığını iletmıştır (Çelebi, 1989: 191). Arif Bey, 12 Haziran'da gönderdiği bir diğer tahriratta uçakların durumunu şöyle açıklamıştır:

Pazar günü Roma'da gazete yayımlanmadığı için Samsun'un bombardımanı haberini bu sabah gördüm. Fevkalade üzüldüm ve etkilendim. Bu haber ruhumda beslediğim kin ve intikamı arttırdı. Bu bombardıman Yunanlılara, hiç olmazsa Averof kruvazörüne mal edilmelidir. Ne yapıp edip Averof'u bir an önce batırmalıyız. Burada bize uçak satan biri var. Bu kişi Dünya Savaşında 35 düşman uçağını düşürmüştür. Şimdi zırhlılara uçaklarla da hücum ediliyor. Bu konuda yapılan tatbikatlar çok güzel sonuçlar verdi. Almanya'dan alınan büyük gemiler; İngiltere, Amerika, Fransa'da yapılan tatbikatlarda batırıldı. Roma'nın dışındaki satıcıyı buraya davet ettim. Hakiki bir Rum düşmanı olan bu mahir kişiyle olacak mülakatımdan güzel bir sonuç ümit ederim. Satıcıyla ayrıntıları görüştüğümde sonra durumu telgrafla arz edeceğim (TCCA, 01003581, 12.06.1922).

Arif Bey aynı zamanda İtalyan hükümetinin Türkiye'ye göndereceği diplomatları hakkında onlarla istişarede bulunmuştur. Bu durum Arif Bey'in raporlarına şu şekilde yansımıştır:

Dışişleri Bakanlığı şube müdürlerinden biri bugün mümessilliğe geldi. Garroni'nin bizlere karşı iyi niyeti bilindiği için memuriyetin Ankara'yı da kapsamına karar verildiğini bildirdi. Ayrıca Garroni'nin çok yalnız olduğu maiyetine, bize karşı olumlu hisler taşıyan Mayasa'nın verildiğini ifade etti. Söylediklerinin doğru olduğunu Garroni ve Mayasa'nın şahıslarına ait bir itirazımız olamayacağını açıkladım. Ancak Garroni'nin üzerinde fevkalade komiserlik unvanı bulunduğunu,

İstanbul'un işgalindeki görev ve sorumluluğundan dolayı onun Ankara'ya tayin edilmesinin millî hislerimizi rencide edebileceğini hatırlatmalarını rica ettim. Bundan dolayı doğrudan doğruya Ankara'ya birinin gönderilmesinin İtalya ile aramızdaki mevcut iyi münasebetlere çok daha uygun olacağını ihtar ettim. Açıklamamı uygun buldu. Tarafınızdan da aynı şekilde konuşulmasını istirham ederim (TDA, YB. 541, K.44107, G.209121, S.16, 28.10.1922)¹⁷.

Arif Bey görevinin sonlarına doğru, mümkün olduğu kadar sık bir şekilde Başbakan ve Dışişleri Bakanı Vekili Mussolini ile görüşmüştür (TDA, YB.541, K.44107, G.209121, S.18, 6.11.1922). Arif Bey, bu görüşmelerde Mussolini'nin Millî Mücadele'ye bakışını öğrenmeye çalışmıştır (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.186, 2.03.1923)¹⁸.

Arif Bey'in Roma'da olduğu dönemde Ankara ile İtalya arasında çeşitli krizler çıkmıştır. Bunlardan biri, Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa ile Garroni arasında 15 Nisan 1922 tarihli Osmanlı-İtalya Ekonomi Anlaşması üzerine olmuştur. Antlaşma ile İtalyanlara Ereğli kömür madeninin işletilmesi, Ereğli'de elektrik santrali oluşturulması ve dağıtılması, Bulğurdağ-Gümüşlü kurşun madenlerinin işletilmesi hakkında imtiyaz, Batı ve Orta Anadolu'da demir yolu hatları inşa ve işletilmesi için araştırma izni, Antalya, Mudanya ve Silifke'de dalgakıran, liman, antrepo inşa ve işletmesi için araştırma izni, Menderes vadisinde nakliye ve sulama hakkında inceleme izni verilmiştir (Aydoğdu, 2016: 456-457). Bunun üzerine Arif Bey, bir İtalyan gazetesine demeç vererek, Ankara'nın hukuki ve fiilî bir hükümet olduğunu ve milletin oyuna başvurulursa İstanbul hükümetinin kalmadığını anlayacaklarını belirtmiştir (Sarıhan, 1996: 429; 488; 499). Bunun yanında Arif Bey, İtalyan Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede Türk milletinin tek yetkilisinin kendileri olduğu için İstanbul hükümetiyle yapılan anlaşmayı tanımayacaklarını söylemiştir (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.204, 12.05.1922). Bu krizden sonra Mayıs ayında, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum Arif Bey'in raporunda da açıklanmıştır. Arif Bey, İtalyanların İstanbul ve İngilizlerle anlaşması üzerine Roma'dan ayrılmaya karar verdiğini Dışişleri Bakanına söylemiştir. Bunun üzerine Ankara ile ilişkilerini koparmak istemeyen İtalya'da bir şaşkınlık yaşanmıştır. İtalyan kamuoyunun tepkisinden çekinen Dışişleri Bakanı Schanzer, ondan fikrini değiştirmesini istemiştir. Arif Bey, fikrinde diretmiş, fakat anlaşılabilirliği izlenimini de vermiştir. Arif Bey, Dışişleri Bakanı Schanzer'den Misak-ı Millî'nin kabul edilmesi, silah temin edilmesi ve maddi yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Bakan maddi sorunun bankalar aracılığıyla çözülebileceğini belirtmiştir. Bakanın silah talebi hakkındaki sorusu üzerine Arif Bey silah istemesinin sebebini "kuvvetli oldukları takdirde İngilizlerin kendilerine saygı gösterecekleri" şeklinde yanıtlamıştır. Bunun üzerine İtalyan Bakan, silah isteğinin gizli olarak çözülebileceğini ifade etmiştir. Çünkü İngilizlerle ilişkilerinde bir kriz yaratmak istemediklerini aktarmıştır. Schanzer'in gizli olarak silah alımının yapılması teklifine Arif Bey, bu konuda yetkisi olmadığını, ancak Ankara ile görüştüğünden sonra cevap verebileceği şeklinde karşılık vermiştir (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.206, 7.05.1922). Bu durumdan anlaşılabilirliği üzere, Anadolu'dan büyük iktisadi beklentileri bulunan İtalya Ankara'yı kaybetmeyi göze alamamıştır. Ancak aynı zamanda, İngiltere'yi karşısına almak istememiştir. Ankara ise İtalya'dan silah ve maddi yardımın karşılanacağını anlamıştır.

İtalya ile Ankara'nın ilişkilerindeki krizlerden bir diğeri Anadolu'daki İtalyan birliklerinin tahliye edilmesi hakkında yaşanmıştır (TDA, YB. 541, K.44112, G.209168, S.60, 18.04.1922; Sarıhan, 1996: 393). İtalyanların boşalttıkları bölgelerde Yunanlıların Türkleri katletmesi yönünde bir endişe de söz konusu olmuştur. Bunun için Arif Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer'i ziyaret ederek İtalyanların Menderes havalisini zamansız olarak terk etmesini protesto etmiştir (TDA, YB. 541, K.44112, G.209168, S.207, 11.05.1922; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 506: 2). Arif Bey, bu konuda Schanzer'e baskı yapmaya çalışmıştır. Fakat İtalyanlar, Ankara'nın isteklerine cevap verebilmek için İngiltere'yle ilişkilerini göz önünde bulundurmışlardır. Nitekim Schanzer görüşmelerinde Arif Bey'e Türkiye'nin geleceğiyle ilgili kararlar verilmesi için İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un bakanlıktan çekilmesini bekledikleri cevabını vermiştir (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.214, 1.06.1922). Arif Bey'in iletmiş olduğu rapor, İtalya'nın Türkiye konusunda İngiltere'nin faaliyetlerine göre hareket ettiğini bir kez daha göstermiştir.

Arif Bey, görev süresi boyunca İtalya'da farklı zorluklarla karşılaşmıştır. Nitekim 1 Haziran'da gönderdiği tahriratta İtalyan Dışişleri Bakanıyla yaptığı müzakerelerde anlaşma zemini yakaladığını belirtmiştir. Fakat İngiliz sempatisini olan ve görevi dolayısıyla Bakanın karar almasını zorlaştıran Siyasi İşler Müdürü Lago'nun Ankara aleyhinde faaliyetleri olduğunu da açıklamıştır. Müdürün, özellikle Fethiye'den Per Rivadosi¹⁹ isimli

¹⁷ Hariciye Vekâleti de bu görüşü dikkate alacağı cevabını vermiştir (TDA, YB. 541, K.44107, G.209121, S.15, 14.11.1922).

¹⁸ Arif Bey'in Mussolini ile görüşmesi Türkiye'deki gazetelerde de haber olmuştur. Bunlardan birisi şöyle yayımlanmıştır: "Ankara hükümetinin Roma'daki mümessili Celaleddin Arif Bey bugün Mussolini ile uzun bir mülakatta bulunmuştur" (*Akşam*, No 1586:1).

¹⁹ Arif Bey'in söz ettiği olay Haziran 1921'de olmuştur (TDA, 541/44112-209168-331, 12.06.1921). Olayın üzerinden bir sene geçmesine rağmen bu sorun çözülememiştir. Ankara hükümeti, adı geçen papazı casusluk şüphesiyle tutuklamıştır (TDA, 541/44112-209168-332, 06.06.1922).

papazın çıkarılması ve İtalyan pasaportu taşıyan bazı kişilerin tutuklanmasını bahane ederek Türkiye'ye şiddetli bir nota verilmesine çalıştığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Arif Bey, İtalyanlara karşı uyumlu bir politika oluşturulmasını, çünkü Türkiye aleyhinde çalışanların hiçbir fırsatı kaçırmadıklarını, Türkiye'deki bazı hadiselerle karşı geçici bir süre görmezden gelinmesi için emir verilmesini istihham etmiştir (TDA, YB.541, K.44112, G.209168, S.209, 1.06.1922). Arif Bey bir sonraki raporunda ise İtalyan Dışişlerindeki TBMM karşıtı grubun İstanbul'da bulunan İtalyanlarla birlikte hareket ederek Dışişleri Bakanını etkilemeye çalıştıklarını belirtmiştir (TDA, YB.541, K.44112, G.209121, S.57, 5.06.1922). Buradan anlaşıldığına göre Arif Bey sadece İtalyan siyasetleri ikna etmeye çalışmamıştır. Aynı zamanda, İtalyan Dışişlerindeki üst düzey bürokratlarla kurduğu bağlantılarla Türkiye-İtalya ilişkilerinin bozulmasını engellemeye uğraşmıştır. Hatta bunun için İtalya vatandaşlarının Anadolu'daki bazı faaliyetlerine göz yumulmasını dahi istemiştir.

Bu dönemde Ankara ile Roma arasında ihtilafli konulardan bir diğeri ise Trablusgarp olmuştur. Arif Bey raporlarında İtalyanların Trablusgarp hakkında Türkiye'yi bir tehdit olarak gördüğünü açıklamıştır. Buna göre, Arif Bey Roma'ya geldiğinden beri Ankara'nın Trablusgarp hakkındaki bakışını öğrenmek için kendisinin çeşitli sorulara maruz kaldığını, hepsine kaçamaklı cevaplar verdiğini belirtmiştir. Bundan sonra Arif Bey, İtalyanların Trablusgarp hakkında ciddi bir tekliflerinin olmadığını, İtalya'da tanıştığı resmî veya gayri resmî kişilerin kendisine durumu açacaklarını ifade etmiştir (TDA, YB.541, K.44125, G.209133, S.12, 15.07.1922). Bu rapordan anlaşıldığı üzere, İtalyanların Ankara ile ilişkilerini belirleyen konulardan biri de eski Osmanlı coğrafyası olmuştur. İtalyanlar, Arif Bey'den Ankara'nın bölgedeki geleceği hakkında sık sık bilgi almaya çalışmışlardır.

Arif Bey diplomatik görevi süresince propaganda faaliyetleriyle²⁰ de uğraşmıştır. Bu dönemde Türkiye aleyhindeki pek çok şayiye cevap vermekle iştiğal etmiştir. Bunlardan biri Ankara-Berlin-Moskova arasında imzalanan antlaşma hakkında olmuştur. Arif Bey, bu anlaşmayı tekzip etmiştir. Benzer şekilde Arif Bey, *Le Temps* gazetesine bir beyanat vermiştir. Bu beyanatta, Paris Konferansı tarafından teklif edilen şartların kabulünün tahliyeden önce imkânsız olduğunu, müttefikler ısrar ederlerse sonuna kadar harp edeceklerini, Yunan ve müttefik nüfuzu istemediklerini açıklamıştır (*Hâkimiyet-i Milliye*, No: 497: 1; Sarıhan, 1996: 449, 511).²¹

Roma Mümessilliginden beklentilerden bir diğeri de dünya Müslümanlarının sözcülüğünün yapılması olmuştur. Arif Bey bu konuda çeşitli girişimler gerçekleştirmiştir. İlk olarak 5 Haziran 1922'de Roma Mümessilligine Osmanlı sancağı çekilmiştir. Ramazan Bayramı dolayısıyla davet edilen Müslüman ülkelerin temsilcilerinin katıldığı bir tören düzenlenmiştir (TBMM ZC, 5.06.1338: 181-182; *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 524: 1; Selvi, 1994: 135). Bu bağlamda Arif Bey mümessillik binasında Afgan Elçisi Şir Ahmed Han'ın özel merasimde çekilen şanlı bayrağın altındaki fotoğraflarını göndermiştir ve bayram sayesinde Roma ufuklarında da dalgalanan millî bayrağın İslam âleminin sembolü hâline geldiğini iletmiştir. Arif Bey, Afganlı, İranlı, Hintli, Mısırlı, Suriyeli dindaşlar tarafından törende tebrik edildiklerini, Cenova Konferansı sırasındaki mülakatlarında 350 milyon Müslümandan bahsettiğini, bu durumu herkesin kabul ettiğini ve böylece millî hükûmetin bütün İslam âleminin timsali olduğunu aktarmıştır (TCCA, 01003581, 12.06.1922).

Bayramların yanında, Ankara'nın zaferleri de Arif Bey'in görevli olduğu dönemde Roma Mümessilligi tarafından kutlanmıştır. Bu bağlamda 30 Ağustos Zaferi'nin hemen ardından mümessillikte bir tören düzenlenmiştir. Törende Kur'an-ı Kerim ve İstiklal Marşı okunmuştur. Arif Bey, 7 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla, düşmanın Anadolu'da boğulmasının bütün dünyayı hayret içinde bıraktığını yazmıştır. Buna Mustafa Kemal Paşa, 11 Eylül'de cevap vermiştir (TBMM, ZC, 14.10.1338: 257; Selvi, 1994: 137; Şimşir, 1981: 249). Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya da 7 Eylül'de bir kutlama telgrafi gönderilmiştir (Şimşir, 1981: 249). Arif Bey, Azerbaycan Millî Fırka temsilcileri, Hint Hilafet Komitesi, Mısır Hizbû'l-Vatan Cemiyeti, Kolombo ve Seylan Müslümanları ile Roma Barosunun kutlama telgraflarını da Ankara'ya ulaştırmıştır. Bu telgraflar TBMM'de okunmuştur (Şimşir, 1981: 251, 255-256, 293-295, 301-302, 477; Sarıhan, 1996: 642). Roma Mümessilliginin aracılık ettiği diğer telgraflara da aynı şekilde cevap verilerek, teşekkür edilmiştir (Şimşir, 1981: 405; 485).

Arif Bey, Ankara'ya diğer ülkeler hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı analizlerle de yardımcı olmuştur. Bunlardan biri, Mısır ve Avrupa'nın geleceği hakkında yazılmıştır. Bu bağlamda Arif Bey, Mısır

²⁰ Propaganda faaliyetlerinde Arif Bey yalnız değildir. Dâhiliye Vekili Fethi Bey de İtalyan gazetelerine verdiği beyanatlarla propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur (Grassi, 2014: 289).

²¹ Arif Bey'in yurt dışına verdiği demeçler ülke içindeki gazetelerde de yayımlanmıştır (*Yeni Gün*, No: 487-865: 1). Bunlardan birine göre, 'Arif Bey programımız ya hep ya hiçtir' demıştır (Sarıhan, 1996: 413).

Nasyonalistleri namına Mısır'dan gelen iki kişinin Mısırlıların Türkiye'ye gayet derin bağları bulunduğunu, Mısır'da bütün gazetelerin ve milliyetçi çevrelerin tamamının Ankara'yı İslam'ın alemdarı olarak tanıdığını kendisine söylediklerini iletmıştır. Bunun yanında, Avrupa'nın durumunun günden güne karıştığını ve çok yakın bir gelecekte Avrupa'da yeniden savaş başlayacağını açıklamıştır. İnsafsız bir şekilde yapılan anlaşmalar, bunlarda ısrar edilmesi, Rusya'daki açlık ve para eksikliğinin bu harbin en büyük sebepleri olacağını belirtmiştir. Arif Bey bundan sonra yapılması gerekenler hakkında da fikirlerini aktarmıştır. Buna göre, ileride millî menfaatlerin temini için şimdiden barış yapılmaya çalışılmasını önermiştir. Barıştan sonra çıkması çok muhtemel ve yakın olan savaş için de hazırlanmaları gerektiğini, Anadolu'da ilk etapta toplanacak 300-400 bin kişilik muntazam ve mükemmel bir ordunun Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında harikalar yaşatacağını ifade etmiştir. Böyle bir kuvvetle, bütün emellerin ve millî amaçların elde edileceğini belirtmiştir. Arif Bey, raporunda Avrupa'daki durum için şu bilgileri de paylaşmıştır. Barışın en büyük engelinin İngiltere olduğunu aktarmış ve İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin sözcüsü olan Lord Northcliffe tarafından gazeteler aracılığıyla hem Lloyd George hem de Türkiye aleyhinde İngiliz kamuoyunun körüklendiğini iletmıştır. Fransa'nın da bir dereceye kadar iki yüzlü oynadığını açıklamıştır. Bunun yanında, İngiltere'nin durumunun Fransa'ya anlatılmasını ve Lord Northcliffe'in ikna edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak, bu konuda bir iki adım da attığını da belirtmiştir (TCCA, 01003581, 12.06.1922). Burada belirtmek gerekir ki Arif Bey, Millî Mücadele'ye gönderilen yardımların Ankara'ya ulaşmasını da yardım etmiştir. Bu bağlamda Hint Hilafet Heyeti tarafından gönderilen paralar, Arif Bey aracılığıyla Ankara'ya ulaştırılmıştır. Bunlar nakdi yardımlar olup Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edilmiştir (TCCA, 01003437-24, 12.04.1922; Keskin, 1991: 121).

Arif Bey diplomatik görevindeyken aynı zamanda Lozan Konferansı'nda görev almıştır. Bu bağlamda 12 Kasım'da Lozan'a ulaşan Türk Heyeti Murahhası İsmet Paşa, Paris ve Roma Mümessillerini de Roma'ya davet etmiştir (*Hâkimiyet-i Milliye*, No: 646: 1). Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başlamıştır. İsmet Paşa, Konferans sırasında yabancı basını yakından takip etmiştir. Bu bağlamda Arif Bey'den, *Humanite* gazetesini günü gününe takip etmesini istemiştir (Selvi, 1994: 140; Şimşir, 1990: 104). Ancak, Arif Bey'in tek görevi basının takibi olmamıştır. Aynı zamanda İtalyanların desteğini kazanmak için lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. Arif Bey, Lozan Konferansı'nın başında İtalya lideri Mussolini'ye İsmet Paşa'yı takdim etmiştir (Karacan, 1971: 95, 96, 98). Ayrıca, İtalyanların desteğini kazanmak için gazetelere mülakatlar vermiştir. Bunlardan birinde, İtalyanların sanayi ve ticaret alanında yapacağı teşebbüslerinin Türkiye'de memnuniyetle kabul edileceğini, Lozan'daki Türk murahhasların, sulh ve asayişin iadesine çalışacaklarını ve müttefiklerin yeni Türkiye'nin hayatı ve iktisadi çalışmalarını tanımak istedikleri anda sulhun hemen sağlanacağını açıklamıştır (Selvi, 1994: 140). Arif Bey, konferans sırasında ise İsmet Paşa'ya danışmanlık yapmıştır. Bu bağlamda İsmet Paşa'ya verdiği brifingi Ankara'ya da yazmıştır. Buna göre, Lozan Konferansı'nda Türkiye aleyhinde ortaya çıkmaya başlayan durumun başlıca sebebinin İtilaf Devletleri'nin oluşturdukları birleşik cephe olduğunu, her şeyden önce bunun yıkılması lazım geldiğini belirtmiştir. Arif Bey, konferans sırasında, İtalyan Başbakanı Mussolini'nin kulağına gidecek bir şekilde, şimdiye kadar İtalya ile Türkiye hükümeti arasındaki çıkarların aynı olduğunu, iki milletin siyasi ve iktisadi olarak birbirlerine bağlı olduğunu açıklamıştır (TDA, YB.541, K.44106, G.209128, S.2, 31.12.1922).

Arif Bey, Lozan sürecinde etkili bir konumda olan Amerika ile kurduğu diplomatik ilişkiler bakımından da önemli bir rol üstlenmiş ve Amerika'yla ilk teması sağlayan kişi olmuştur. Şahsi çabaları sonucunda konferans başlamadan kısa süre önce, 15 Kasım 1922 tarihinde, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Arif Bey kapitülasyonlar konusuna ağırlık vermiştir. Türk hükümeti için bir haysiyet meselesi olan kapitülasyonların kaldırılması hususunda kararın kesin olduğunu vurguladıktan sonra, dost olan bir ülkeye kapitülasyonlar yerine tatmin edici garantiler verilebileceğini eklemiştir. Arif Bey, Amerikan misyonları ile din kurumlarının mevcut garantilerinin genişletilebileceğini belirttikten sonra “Türkiye'nin mali meseleleri dolayısı ile de Birleşik Amerika'nın dostane tutumuna acil ihtiyacı olduğunu” aktarmıştır. Bunun üzerine Child, barış görüşmelerinin Türkiye ile Amerika arasındaki gelecek münasebetleri mühim ölçüde etkileyebileceğini bildirmiştir (Armaoğlu, 1991: 483, 490). Lozan Konferansı sırasında Amerika delegasyon başkanı olan Child ile Arif Bey'in ikinci görüşmesi 22 Kasım tarihinde gerçekleşmiştir. Bu görüşmede de başta kapitülasyonlar olmak üzere, “Ermeni meselesi, Musul petroleri, Türkiye'deki Amerikan hayır kurumları, arkeolojik araştırmalar gibi konular” gündeme gelmiştir. Child, Amerikan hükümetine yazdığı raporunda Arif Bey'i “Türk hükümetine danışmanlık yapan ve kolay taviz vermeyen biri” olarak tanımlamıştır (Armaoğlu, 1991: 491).

Raporlarından ve incelenen farklı kaynaklardan anlaşıldığı üzere Arif Bey, diplomatik faaliyetler ve propaganda konusunda tüm gücüyle çalışmıştır. Dolayısıyla, bu konuda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir. Bunun yanında İslam dünyasıyla ilişkilerin kurulması ve Ankara'nın Müslümanların temsilcisi olduğu fikrini de Avrupalılara göstermeye çalışmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Sonuç olarak belirtilmelidir ki Millî Mücadele'nin lider kadrosu, savaşın sadece cephede kazanılamayacağını farkında olan bir anlayışla hareket etmiştir. Bu sebeple çeşitli ülkelerde temsilcilikler oluşturmuşlardır. Bunlardan biri de Roma'da açılmıştır. Roma Mümessilliğine Adliye Vekilliği de yapmış olan Celaleddin Arif Bey tayin edilmiştir. Arif Bey'in temsilci olarak seçilmesinde pek çok faktör etkili olmuştur. Bunların başında, Avrupa'da yaptığı diplomatik teşebbüslerin Millî Mücadele'nin lider kadrosunu etkilemesi gelmektedir. Dolayısıyla literatürde kaydedildiği gibi Millî Mücadele'ye muhalefet etmesinden kaynaklanmamıştır. Bunun aksine, erişilen bilgiler Arif Bey'in bilinçli bir şekilde seçildiğini göstermiştir. Diğer yandan Avrupa'da hukuk eğitimi alması, iyi derecede lisan bilmesi ve önemli siyasi görevlerde bulunması, temsilciliğe getirilmesinde etkili olmuştur. Temsilci seçilmesindeki bir diğer faktör ise onun bazı konularda Mustafa Kemal Paşa ile farklı görüşlere sahip olmasına rağmen Millî Mücadele'ye inanmış bir vatansaver olmasından kaynaklanmıştır.

Arif Bey, görev süresi boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bunların başında maddi zorluklar gelmektedir. Diplomatik faaliyetlerin öneminin farkında olmasına rağmen bir taraftan fiilî savaş hâlinde olan bir ülke bunun için yeterli kaynak ayıramamıştır. Bir diğer zorluk ise İtalyan bürokratların tutumları olmuştur. Arif Bey, diplomasi alanındaki mahareti aracılığıyla İtalyan karar alıcıları Türkiye lehine etkilemeye çalıştığı sırada Roma'daki bazı bürokratların İtilaf Devletleri taraftarlı tutumlarını da aşmaya çalışmıştır.

Faaliyetlerinden ve gönderdiği raporlardan anlaşıldığı üzere Arif Bey sadece Ankara'nın temsilcisi değil, atak kişiliğinin de katkısıyla, TBMM hükümetinin gözü ve kulağı da olmuştur. Bu bağlamda raporlarıyla Ankara'ya yol göstermeye çalışmıştır. Nitekim Arif Bey'in raporlarının subaylara da ulaştırılması onun analizlerinin ciddiye alındığını göstermektedir. Ayrıca, İtalya'dan savaş teçhizatının temin edilmesine de çalışmıştır. Bu bağlamda, Millî Mücadele için gerekli teçhizatın en uygun şartlarda Anadolu'ya ulaştırılmasına da katkı sağlamış, propaganda faaliyetleriyle de Avrupa ve Müslüman ülkelerinin kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Arif Bey, Ankara'nın pek çok bakımdan ihtiyaçlar içinde olduğu günlerde siyasi ve maddi desteğin sağlanması adına önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

- Akşam*, No 1586, 29 Cemaziyelahir 1341/16 Şubat 1339-1923, s. 1.
- Akşin, S. (1976). *İstanbul hükümetleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: 1976.
- Akyıldız, A. (2003). *Mehmed Ârif Bey*. TDVİA, 28, 443.
- Arar, İ. (1987). Halife olmak isteyen Meclis-i Mebusan Reisi Celâleddin Arif Bey, *Tarih ve Toplum VII*, 41-42, 299-304, 338-344.
- Armaoğlu, F. (1991). Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika. *BELLETTEN*, 55(213), 483-528. <https://doi.org/10.37879/belleten.1991.483>
- Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE).
- Atatürk (Ata). Koleksiyonu (Kol). Yer Bilgisi (YB). Kutu (K), Gömlek (G), Sıra (S).
- Atatürk, K. (1973). *Nutuk*. İstanbul: I. MEB.
- Atatürk, K. (1975). *Nutuk*. İstanbul: II. MEB.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (2006). Ankara: IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek adam*. İstanbul: II. Remzi Kitapevi.
- Aydoğdu, M. (2016). Mütareke Döneminin son İstanbul Hükümeti -Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti- (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922) [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bahçeşehir Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (BAÜ).
- Bakırcı, İ. A. (2021). Cumhuriyet Öncesi Türk Anayasa Hukuku Doktrininde Devletin Hukuki Kişiliği Sorunu: Celalettin Arif Bey Örneği, *Adalet Dergisi*, 67, 359-378.
- Bayar, C. (1997). *Ben de yazdım: Millî Mücadeleye Giriş*. İstanbul: 6. Sabah Kitapları.
- Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele*. Ankara: I. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).
- Çakmak, A. (2020). *Hariciye Nezareti*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Çelebi, M. (1998). Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, *Bellekten* 62(233), 157-206.
- Çelebi, M. (1999). *Millî Mücadele döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi Yay.
- Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH.İUM.EK).
- Demirel, A. (2020). Birinci Meclis'te muhalefet ikinci grup. İstanbul: İletişim Yayınları
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).
- Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA).
- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisinin Açılış Günü (23 Nisan 1920), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-2, 1055-1068.
- Erk, H. B. (1958). *Meşhur Türk hukukçuları*. İstanbul: y.y.
- Ertürk, H. (1996). *İki devrin perde arkası*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1959). *Millî Mücadele başlarken birinci kitap*. Ankara: TTK.
- Gökbilgin, M. T. (1965). *Millî Mücadele başlarken ikinci kitap*. Ankara: TTK.
- Grassi, F. L. (2014). Türk-İtalyan ilişkilerinde az bilinenler, (S. Güneş, Çev.). Tarihçi Kitabevi.
- Gülsoy, U. (1993). *Celâleddin Ârif*. TDVİA 7, 246-247.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 399, 9 Cemaziyevvel 1340/8 Kanunusani 1338-1922, s.1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 428, 12 Cemaziyelahir 1340/10 Şubat 1338-1922, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 432, 17 Cemaziyelahir 1340/15 Şubat 1338-1922, s. 2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 478, 12 Şaban 1340/10 Nisan 1338-1922, s. 2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 497, 6 Ramazan 1340/3 Mayıs 1338-1922, s. 1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 506, 17 Ramazan 1340/14 Mayıs 1333-1922; s. 2.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 524, 9 Şevval 1340, 6 Haziran 1338-1922, s.1.
- Hâkimiyet-i Milliye*, No: 646, 25 Rebiülevvel 1341/15 Teşrinisani 1338-1922, s.1
- Jaeschke, G. (1989). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar Kurtuluş Savaşı kronolojisi*. Ankara: TTK.
- Kabacalı, A. (2023). *Talât Paşa'nın anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kadriye, H. (1987). *Mukaddes Ankara'dan mektuplar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karabekir, K. (1991). *İstiklâl harbimizin esasları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklâl harbimiz*. İstanbul: III. Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklâl harbimiz*. İstanbul: IV. Emre Yayınları.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler (1906-1948)*. İstanbul: I. YKY.
- Karacan, A. N. (1971). *Lozan*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yay.
- Keskin, M. (1991). *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Kızılaycı Hamit Evrakı (KHE).
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: TTK.
- Mango, A. (1999). *Atatürk*. London: John Murray Publisher.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem değirmeni: siyasi hatıralarım*. İstanbul: II. Emre Yay.
- Önelçin, H. A. (1981). *Nutk'un (Söylev'in) içinden*. İstanbul: Yüce Yayınları.

- Sarıhan, Z. (1995). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*. Ankara: III, TTK.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı günlüğü*. Ankara: IV, TTK.
- Selvi, H. (1994). Büyük Millet Meclisi'nde Celâleddin Arif Bey (1875-1930). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Sonyel, S. R. (1991). Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika. Ankara: II. TTK.
- Şimşir, B. N. (1975). *British documents on Atatürk*. Ankara: II. TTK.
- Şimşir, B. N. (1981). *Atatürk ile yazışmalar (1920-1923)*. Ankara: I. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1984). *British documents on Atatürk*. Ankara: IV. TTK.
- Şimşir, B.N. (1990). *Lozan telgrafları: Türk diplomatik belgelerinde Lozan Barış Konferansı (Kasım 1922-Şubat 1923)*. Ankara: I. TTK.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ). (1337). Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (ZC). (1336). Ankara: TBMM Matbaası.
- Tercümân-ı Hakikat*, No: 14714, 23 Receb 1340/21 Mart 1338/1922, s. 1.
- Tercümân-ı Hakikat*, No: 14732, 11 Şaban 1340/9 Nisan 1338-1922, s. 2.
- Tercümân-ı Hakikat*, No: 14764, 13 Ramazan 1340/11 Mayıs 1338-1922, s. 2.
- Tunaya, T.Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler*. İstanbul: I. İletişim Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (2003). *Türkiye'de siyasal partiler*. İstanbul: II. İletişim Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA). Ülke (Ü). Kutu (K), Gömlek (G), Sıra (S).
- Yaylı, H. & Yılmaz Tok, M. (2024). Milli Mücadele Dönemi'nde İktidar Dikotomisinin Bir Aracı Olarak Sivil Bürokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*, 57(3), 173-202.
- Yeni Gün*, No: 463-850, 12 Şaban 1340/10 Nisan 1338-1922, s. 1.
- Yeni Gün*, No: 471-858, 21 Şaban 1340/19 Nisan 1338-1922, s. 1.
- Yeni Gün*, No: 487-865, 12 Ramazan 1340/9 Mayıs 1338-1922, s. 1.
- Yeni Gün*, No: 772-385, 10 Cemaziyevvel 1340/ 9 Kanunusani 1338-1922, s. 1.
- Yeni Gün*, No: 780-393, 19 Cumadelahir 1340/18 Kanunusani 1338-1922, s. 2.
- Yılmaz, A.Y. (2022). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı, TBMM İkinci Başkanı ve Erzurum Mebusu Celaledin Arif Bey, Dr. Gültekin Gürçay&Khorram Manafidizaji (Ed.) *KARADENİZ 11th International Conference on Social Sciences* içinde (ss. 134-143), Academy Global Publishing House.

Research Article

Celaledin Arif Bey'in Millî Mücadele Dönemi'ndeki Diplomatik Faaliyetleri

Diplomatic Activities Of Celaledin Arif Bey During The National Struggle Period

<p>İbrahim SARITAŞ Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi isaritas@hotmail.com https://orcid.org/0000-0002-2841-0787</p>	<p>Mustafa YENİ Dr. Öğr. Üyesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi mstfyeni@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-9117-8183</p>
---	--

Extensive Summary

Celaledin Arif Bey, one of the important political figures of the National Struggle, was born in Erzurum. After graduating from Mekteb-i Sultanî, Arif Bey studied law in Paris. He was appointed as a lecturer of Law and Principles of Law at the Law and Civil Faculty Schools. Arif Bey, who was also a lawyer, was elected as the president of the Istanbul Bar Association. Arif Bey occupies an important place in the history of Turkish law, especially in the fields of constitutional and state law.

Arif Bey joined the National Struggle after the occupation of Istanbul. Unlike Mustafa Kemal Pasha, Arif Bey thought that the new parliament established in Ankara was a continuation of Istanbul. This constituted the first difference of opinion between the two. Nevertheless, Arif Bey issued a declaration to the parliamentarians, urging them to join the National Assembly. Arif Bey joined the National Assembly as a deputy from Erzurum. Mustafa Kemal Pasha was elected as the president of the assembly. Arif Bey became the vice president. However, Arif Bey claimed that since he was the president of the last Ottoman Mebusan Assembly, he should also be the president of the new assembly.

Arif Bey was appointed as the Deputy Minister of Justice in the first Executive Council of Deputies. In August 1920, Arif Bey took two months leave from the Assembly and went to his constituency. Meanwhile, Eastern Front Commander Kâzım Karabekir Pasha was busy with preparations for the offensive against the Armenians. There was propaganda in the region that Erzurum should be governed by the people of Erzurum, that a people's government should be formed and that soldiers who were not from the region should go home. According to Karabekir, Arif Bey's arrival in Erzurum increased the activities against the National Struggle. Arif Bey's allegations of corruption in the army were taken seriously by Ankara and the Eastern Front Command was contacted to solve the problem.

The Government of Ankara opened representative offices in the capitals of various countries in order to enlighten the European public opinion and announce the justification of the Turkish war. The first of these was established in Rome. Thanks to the representation in Rome, it became a center for purchasing arms, establishing political relations with European countries, providing aid to the National Struggle, and establishing liaison between the European press and the Ankara government. The Grand National Assembly of Turkey (TBMM) mostly preferred new names among the diplomats it sent to Europe and stayed away from diplomats from the Ottoman diplomatic tradition. In this context, Arif Bey was appointed as the representative in Rome.

In January 1922, Mr. Arif Bey was appointed to Rome as the UMM Representative. Mr. Arif's appointment was accepted with applause in the parliament. Arif Bey's appointment as the representative in Rome was not accidental. Because he had been involved in successful diplomatic activities in Italy and France. Mustafa Kemal Pasha was very pleased with his activities. Arif Bey's mission was to win Italy. Negative opinions have been recorded in the literature about Arif Bey's being sent to Rome. According to this, the reason why Arif Bey was sent as a representative was that he had fallen into an embarrassing situation at home. He was sent to Rome because he had failed.

During this period, various crises emerged between Ankara and Italy. One of them was over the Economic Agreement between the Ottoman Empire and Italy. One of the controversial issues between Italy and Turkey was the location of the peace conference. Arif Bey negotiated with Italian officials to convene the peace conference in Izmit. One of the crises in the relations between Italy and Ankara was the evacuation of the troops in Anatolia. During this period, one of the controversial issues between Ankara and Rome was Tripolitania. It is understood from Arif Bey's reports that the Italians saw Turkey as a threat regarding Tripolitania.

One of Mr. Arif Bey's most important agendas was propaganda activities. Arif Bey often made statements to foreign newspapers. In addition, one of the expectations from the Mission in Rome was to act as a spokesperson for the Muslims of the world. Representatives of Muslim countries also attended the ceremonies. Ankara's victories were celebrated by the Mission in Rome. It should be noted that Arif Bey ensured that the aid sent to the National Struggle reached Ankara. In this context, the money sent by the Indian Khilafah delegation was delivered to Ankara through Arif Bey.

Mr. Arif wanted to leave Rome in the second year of his mission. In his correspondence to Ankara, he stated that his eyes were bothering him and that he was enduring the pain because important days had passed. Ankara, on the other hand, thought differently. He stated that his mission in Rome was at its most important time, that he had asked the Italians for the island of Meis and the abolition of capitulations, and that the Italians' interest in economic matters was well known. He was asked to continue his activities in Rome until the conclusion of the Lausanne conference.

Arif Bey wrote to Mustafa Kemal Pasha about the situation as he saw that his applications to the Ministry of Foreign Affairs did not yield any results. Mustafa Kemal Pasha replied that he regretted his decision to withdraw from political life and that he appreciated the useful service and valuable assistance he had rendered in the face of intolerable difficulties and the struggle for life. Arif Bey's resignation was accepted on June 21, 1923. It was announced to the public that he was going to Paris for treatment due to eye problems. Mr Arif, who settled in Paris for his treatment, died in 1930. His body was brought to Istanbul and buried in Merkez Efendi Cemetery.

Arif Bey is one of the most important personalities of our history, who worked hard for international diplomacy and the rights of his country, especially during the period of the National Struggle when the country needed him the most.